

Béky Gellért **„Ti kinek tartotok engem?”**

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Béky Gellért
„Ti kinek tartotok engem?”

Béky Gellért magyar jezsuita misszionárius, és teológiát tanít az oszakai katolikus egyetemen, Japánban.

Egyházi jóváhagyással

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv a St. Jutta Foundation, Inc., New York kiadásában jelent meg é.n. Az elektronikus változat a Jézus Társasága magyarországi tartományfőnökének az engedélyével készült. A könyvet lelkipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más szerzői jog a Jézus Társasága Magyarországi Tartományáé.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Bevezetés	4
Krisztus-kép – Krisztus-arc.....	6
Jézus „élete”	7
Jézus és az evangéliumok	8
A Szentírás-bírálat megbírálása	9
Az apostolok Krisztusa	11
Az újszövetségi Írások kulcsa.....	12
Jézust keresve.....	14
„Rontsátok le ezt a templomot!”	15
Minden út Hozzá vezet	16
A megtestesülés titka	19
Harc a tévtanítókkal	20
„Született Szűz Máriától”	22
Szent Pál hallgatása.....	24
Jézus testvérei	26
A Törvény	26
Jézus szól az Írásokban	28
Zárószó.....	30
Felhasznált irodalom.....	31

Bevezetés

Tulajdonképpen hallgatni kellene ma erről a „téma”-ról. Ma ugyanis divat Jézusról írni. Nemcsak szentírásszakértők, teológusok fölkapott „téma”-ja manapság Jézus. Írók, filmrendezők, lapszerkesztők, ideológusok is egyre gyakrabban szólnak hozzá a Jézus körüli vitákhoz. A názáreti Jézus számtalan regény, cikk, sőt film főszereplője már. Hippik éppúgy hivatkoznak rá, mint keresztény forradalmárok. Nagy a veszély tehát, hogy hangunk belevész a Jézus körüli lármába. Vagy csak növeli a zűrzavart, amelyben elvész Az, Akiről szó volna tulajdonképpen: Jézus.

A názáreti Jézus, mint tudjuk, egész életében gondosan kerülte a „népszerűséget”. Minden akart lenni, csak „csillag” nem. Ez különben is jellemző Krisztusra: mikor királlyá akarják kikiáltani a „valláspolitikusok”, eltűnik a tömegből (Jn 6,15). Máskor pedig, amikor meg akarják kövezni, el akarják fogni, le akarják taszítani a hegyről, egyszerűen „áthaladt közöttük és elment” (Lk 4,30).

Ma is így van. Egyesek „királlyá”, népvézérré, forradalmárrá szeretnék kikiáltani Őt, ám Jézus elválnak az ilyen „tömeg”-től és egyedül imádkozik Atyjához a hegyen (Jn 6,15), biztosan a tömegekért, a propagandistákért is. Mikor pedig a tudomány, a történelem, a társadalmi törvények nevében akarják őt „tetten” érni, „megfogni”: a bizonyítékok hiányában kell visszatérniük. S még örülhetnek az ilyen önkéntes fogdmegek, ha tisztára tudják mosni magukat a gúnyolódók csípős megjegyzéseitől: „hát benneteket is félrevezetett a názáreti rabbi?” (Jn 7,47)

Sokan pedig (s nem egyszer éppen a teológusok, szentírásszakemberek, az írástudók) mindenáron le akarják taszítani az istenfiúság sziklájáról – amelyen bevehetetlennek hitt erős városaik épültek – de Jézus érthetetlen módon „kisiklik” kezük közül. Nyilván még nem jött el az Ő órája.

Azok pedig, akik újra meg újra megfeszítik az Isten Fiát (Zsid 6,6), mint Pilátus idejében Jeruzsálem vezetői tették, virrasztanak az árulóval és a főtanács egy részével, hogy eljőjjön az „ő” órájuk, amikor kezükbe adatik Jézus, hogy elveszítsék, megsemmisítsék (Mk 3,6).

Manapság egyre növekszik azok száma is, akik Jézus helyett Barabbást választják. Jézusban régen csalódtak már. Nem ilyen Jézust vártak, nem erről a Jézusról álmodtak. Ki tudja hányadszor olvassák már újra meg újra Jézusról és a nagy gerillavezérről szóló, jól ismert evangéliumi szakaszt. Olvassák, értelmezik, a legkülönbözőbb feltevéseket próbálják ki rajtuk, és lassan azon veszik magukat észre, hogy nem Jézus, hanem Barabbás az igazi hősük. Nem egyszer az a benyomása az embernek, mintha éppen az írástudók között lennének azok, akik a tömeget, a híveket, az olvasóközönséget rá akarják beszélni, „hogy Barabbást kérjék ki” (Mt 27,20). Még jó, ha nem követelik tőlünk, hogy „Jézus pedig ítéltesse el” (Mt 27,20).

De Jézus, aki, ha csak tehetné, kerülte az olcsó nyilvánosságot, övéi között felfedi önmagát, tanítványainak megmutatja magát. Persze a „maga módján”, nem mindig úgy, ahogy azt netalán azok elvárnák tőle. Egyszer például megkérdezte tőlük: „Kinek tartják az «emberek» (a tömeg, a farizeusok, az írástudók) az Emberfiát?” Pedig ő jobban tudhatta ezt tanítványainál, hiszen tudta, „mi lakozik az emberben”, ismerte mindnyájukat, és „nem szorult rá, hogy bárki is fölvilágosítsa az emberről” (Jn 2,24-25). A tanítványok csak azt mondták neki, amit már úgysis tudott. Mégis figyelmesen, szelíden hallgatta az „emberek” véleményét. Majd hirtelenül tanítványaihoz fordult: „Hát ti kinek tartotok engem?” (Mt 16,14-15)

Péter felelt a tizenegy helyett is. Nem tudományos elemzésből származott ez a felelet. Nem is történeti-lélektani következtetés eredményeként születtek a halász Simon ajkán ezek a szavak. Jóval több volt a feleletben: hitvallás, tanúságtetés, szeretetvallomás. És ebben

marad mind a mai napig a Jézus-kérdés. Csak három lehetőség van: az első az egyéni vélekedés, találgatás, vagy ha úgy tetszik, tudományos feltevés, minden közösségi kapcsolat, személyes összeköttetés nélkül. A második lehetőség a közömbös nemtörődömség, a bánom-is-én álláspontja (ha ugyan álláspontnak lehet az ilyen magatartást nevezni). A harmadik lehetőség a színvallás: Jézus mellett, vagy ellene. (Mindkét esetben hitvallásról van szó. Az első esetben mi is osztjuk Simon hit- és szeretetvallomását: Te vagy a Krisztus, Isten Fia [Mt 16,16]. A második esetben tagadjuk, elítéljük, halálra méltónak jelentjük ki, keresztre adjuk őt.) A történészek s írástudók jó része az első csoportba tartozik. A nagy tömegek a második fokon rekednek meg. A harmadik csoportba tartozók ma nem egy helyütt hol csendes, hol meg elkeseredett harcban állanak egymással, aszerint, hogy milyen történelmi vagy társadalmi környezetben kell élniük. A Jézus kérdés igazában hitvallás kérdése.

Eddig még senkinek sem sikerült kielégítően megírni Jézus „életét”. A kísérleteknek ugyan se szeri se száma. Főleg az elmúlt kétszáz év alatt szaporodtak el gomba módra a Jézusról szóló könyvek. S mintha mindezek a kísérletek egy és ugyanazon eredményre vezetnének: ti., hogy sem lélektanilag, sem történetileg nem lehetséges megírni Jézus életét. Legalábbis olyan értelemben nem, ahogy pl. Napóleon, Beethoven, vagy XXIII. János pápa életrajzát szokás elképzelni.

A Jézus-kérdés (beleértve a Jézus „Életrajzát” is) végeredményben misztérium, titok, történelmi-lélektani talány. Kizárólagosan „csak” tudományos módszerekkel nem sokra megyünk.

Jézusban legalábbis akkora titokkal találjuk magunkat szemben, mint pl. az élet és halál esetében. Keveset mondtam: ennél is nagyobb titok Ő. Talán csak magával Istennel, Izrael Istenével, Adonájjal lehetne ezt a titkot összehasonlítani. „Legalábbis” mert Jézus óta, vagy éppen Őmiatta, Isten titka is nagyot nőtt a teológiában.

De ugyanakkor Jézus titka sokkal közelebb áll hozzánk, jóval „emberibb”, kézzelfoghatóbb, mint Izrael Szentjéé, aki a kerubimok fölött trónol. Ám éppen ezért még nagyobb rejtély a Krisztus titka. Mint „csak” embert könnyű lenne elfogadni. Azonban minél jobban ismerjük Őt, mint az „Emberfiát”, annál erősebb lesz bennünk a gyanú, miszerint lehetetlen Őt megérteni, ha nem „úgy gondolkodunk Róla, mint az Isten Fiáról” (2 Kelemen 1,1) Ha meg csak úgy egyszerűen az Istent látjuk benne, egyre érthetlenebbé válik előttünk, ha nem tekintjük Benne az embert, a testvért, a fájdalmak férfiát. Akárhogy nézzük is: képtelenek vagyunk Őt tökéletesen „megfogni”. Minduntalan kisiklik az értelem, az elemzés, a módszerek szorító gyűrűjéből, az érvek kerítő hálójából. Jézus a történelem legkibogozhatatlanabb talánya, rejtélye, misztériuma. Eddig még a hit és a szeretet bizonyult a legjárhatóbb útnak Hozzá, Aki „Út”-nak nevezi magát (Jn 14,6). Nyugodtan mondhatjuk: szinte a hitvallás és a tanúbizonyosság az egyetlen út mindmáig Jézus megközelítéséhez.

Tanúság és hitvallás Jézus mellett. Többre vállalkozni merni, vagy akarni vakmerőség volna. Mind történetileg, mind pedig lélektanilag. Ám ennek a szeretetnek és hitvallásnak elégséges lélektani és történelmi alapja van. Teljesen elég ahhoz, hogy Jézusban hinni tudjunk és egész szívünkkel szeretni tudjuk Őt...

Krisztus-kép – Krisztus-arc

Állítólag már vagy hatvanezer könyv, cikk és egyéb írás próbált válaszolni arra a kérdésre: ki is ez a Jézus? (Time, 1971. június 11.)

Minden kornak megvolt a Krisztus-képe, Jézus-eszménye. Igen sokszor ez a kép az illető kor képére és hasonlatosságára készített Jézus-arc volt. A kor ízlésének megfelelően kiszínezett, fölcicomázott, vagy leegyszerűsített Jézus-kép. Gazdag kiállítást lehetne rendezni az egyes korok és népek divatos Krisztus-képeiből. Ott találnánk a képkiállításon a katakombák Jó Pásztorát, a krisztológikus viták dogmatikus Krisztusát, Bizánc aranyos-ezüstös, nem e világból való Pantokratosz (Mindenható) Krisztus-képét. Utána megbámulhatnánk a középkor lovag-katona Krisztusait, a Király Krisztust, majd az újkor proletár Krisztusát, meg a forradalmárok gerilla Krisztus-képeit, vagy, ha ez nem tetszene annyira, válogathatnánk a nyakkendős Krisztus-képek között is.

Milton Krisztusa megveti a tömeget. Picasso torreadort csinált Belőle. Swineburne szemében Jézus csak a sápadt galileai. Renan romantikus, érzelgős Krisztus-képet fest. Mauriac Krisztusa mindig haragszik, folyton a képmutatókat ostorozza. Papini Jézusa durva, parlagi, faragatlan, mint egy naturalista író hősei. A japán Endó Súsaku Jézusa állandóan fáradt, tehetetlen, hasznavehetetlen, férfiatlan valaki, aki csak szeretni tud, de aztán annyira, hogy nem lehet szeretetétől megszabadulni, akárhogy szeretnénk is lerázni Őt magunkról. Korunk propagandistái gerilla vezért csinálnak belőle, afféle első, eszményi „kommunistát”. A humanisták, pacifisták a béke angyalát, a háború esküdt ellenségét vélik benne fölismerni. Újabban pedig, az általános barátkozás korában a barát Krisztust, a „pertu”-s, „haver”-os Krisztust akarják az evangéliumok igazi Krisztusának feltüntetni, aki még az Istent is elfelejteti a szemlélővel, annyira felszívódik az emberekkel való egygélévésben.

Vannak, akik kínos lelkiismeretességgel, szabatos, tudományos hangyamunkával állítják vissza a „történeti” Krisztust, vigyázva, hogy egy korabeli zsidó, görög-római, vagy egyéb keleti iratot se hagyjanak figyelmen kívül, beleértve a Talmudot és az apokrif irodalmat is, Krisztus-képük megfestésénél. Ismét mások éppen az ellenkező utat választják: a történelemben nem bíznak, mondván, hogy úgyse sikerül soha a történelem módszereivel eljutni az igazi Krisztushoz. De nincs is szükség a történelemre. Sőt inkább csak zavar, megtéveszt, félrevezet bennünket a történelemhez való fordulás a krisztuskeresés, a Krisztushoz jutás fáradságos útjain. Egyedül a hit Krisztusa a hiteles, az egyetlen valódi és lehetséges Krisztus-kép, amit a hívő ember egyedül a maga hitére (s nem Krisztus „történeti” cselekedeteire, tényeire építve: legyen az mindjárt a kereszthalál, vagy akár a föltámadás is) hagyatkozva fest meg magának.

S így folytathatnánk ezt a végtelenségig. Szinte azt a benyomást kapja az ember, hogy Krisztust csak megfesteni lehet, mint pl. Máriát is. Ahhoz azonban, hogy híven ábrázoljuk Őt, se elengedő adat, se megbízható modell nem áll rendelkezésünkre. A történelem Krisztus-képeinek nagy része nem egyéb jámbor, olykor merész Krisztus-festmény. A sugallatot, a modellt nem annyira a tények, a történelem szolgáltatja az ilyen Krisztus-képekhez, mint inkább az egyes korok ízlése meg a festő hite és vérmérséklete. Azaz, kiki a saját képére és hasonlatosságára próbálja megrajzolni Krisztusát.

Ahányféle Krisztus-kép, annyiféle Krisztus-arc. Az „igazit” nem ismerjük. De szükség van csakugyan a valódi Krisztus-arcra? Fénykép nélkül lehetetlen Krisztust megfesteni? Hányszor tapasztalhattuk már magunk és mások esetében is, hogy pl. a szülők külső alakja, a valódi kép, a „történelmi” valóság fényképes alakja lassan elmosódik, elhalványodik emlékezetünkben, ám annál erősebben, annál mélyebben ott él szívünkbe-lelkünkbe vésve az

édesanya, édesapa igazi „arca”, „szelleme”, azaz éppen az, ami a leganyásabb, a legapásabb volt bennük. Legalábbis számunkra.

Ez nemcsak a szülőkre és a testvérekre áll. Igaz a Krisztus-kép esetében is. A külsőre vonatkozó, az ideiglenest, a részletest illető tárgyi, történelmi pontatlanság, hiányosság, hézagos ismeretek nagyon is szépen megférnek a szülők megbecsülésével, szeretetével, szellemi-lelki hagyatékuk hűséges megőrzésével és hamisítatlanul való továbbadásával. Sőt, nem egyszer mintha természetes összefüggés lenne a kettő között: minél jobban elhalványul a szeretett személy külső alakja, annál mélyebben, annál őszintébben tudjuk szeretni őt. S a szeretettel együtt nő nemcsak iránta való nagybecsülésünk, hanem annak megértése is: most kezdjük csak igazán felfogni, amit akkor, ott mellette nem láttunk és nem értettünk.

Ehhez hasonló jelenséggel állunk szemben pl. az apostoli kor, az ősegyház Krisztus-képének, Krisztus-élményének esetében is. A meglehetősen hiányos, hézagos történelmi adatok ellenére is (akkor ezeknek az ismereteknek sem szükségességét, sem hiányát nemigen érezték még), megingathatatlan hit, lángoló szeretet és a vértanúságra mindig kész szellem hatotta át, éltette az első nemzedékek keresztyéneit. Az ősegyház egyik legmeglepőbb és egyben legszebb jelensége talán éppen az a különös tény, hogy senki se érezte egy „Krisztus életé”-nek, egy Krisztus-életrajznak sem a hiányát, sem a szükségességét...

Jézus „élete”

Nem meglepő-e, hogy az Egyház, vagy mondjuk így: a hivatalos Egyház, kétezer éves hosszú történelme folyamán egyetlen „Krisztus életét” sem hozott létre? Nincs „hivatalos” „Jézus élete”, természetesen az evangéliumokon kívül. Az evangéliumok pedig tudvalevően nem Jézus életrajzaként íródtak.

Még az ősegyház lett volna legjobban hivatva erre a nemes feladatra. Ám éppen ez az Egyház, amelyben még olyan elevenen élt az Úr Jézus szavainak és cselekedeteinek emléke, hogy az apostoli kor íróinak, sőt még a második század íróinak is elég a hívek emlékezetére hivatkozni, ha az Úr tanításáról és cselekedeteiről van szó (Kelemen, Polikárp), nem érezte sem hiányát, sem szükségességét Jézus életrajza megírásának. Az egyházatyáknak, pl. Irénnek, Origenesznek, Vazulnak, Ágostonnak, Jeromosnak, vagy Özsébnek nemcsak „szaktudásuk”, írói képességük lett volna hozzá, hanem módjukban lett volna még a szükséges történelmi, életrajzi anyag összegyűjtésére és ellenőrzésére is. S mégsem írta meg egyikük sem Jézus életét a mai életrajzok mintájára.

Az eretnekek voltak talán az első vállalkozók, ha eltekintünk az ősegyház ponyvairodalmától (az úgynevezett apokrifáktól), akik bíráló szemmel kísérelték boncolgatni, összefűzni, megválogatni a rendelkezésükre álló anyagot Jézusra vonatkozólag. Az ő Jézusuk viszont már erősen az észimádat, az egyoldalú elfogultság, az ellenszenv vagy a képtelen fantázia szüleménye volt, amelyben elveszett az igazi Jézus-arc. Nem csoda, ha az Egyház idegenkedve fogadta ezeket a próbálkozásokat, és nem akarta magát velük azonosítani. (Pl. Marcion, Celsus, Tatián.)

Arról van tudomásunk, hogy valamelyik szent megírta egy másik szent életrajzát, mint pl. Atanáz Antalét, Gergely pápa Benedekét, Bonaventúra Asszisi Szent Ferencét, de arról nem hallottunk, hogy valamelyik szent igazi értelemben vett Jézus életrajzot írt volna. Pedig, ha valaki, akkor a szentek lettek volna igazán alkalmasak erre.

A Jézus-életrajzokért az írástudókhoz, a történészekhez, vagy a regényírókhoz kell mennünk. Eleinte jobbra a protestáns észimádók (racionalisták) között volt divat a Jézus-életrajz. Katolikus részről jóval később kezd ez az új „műfaj” meghonosodni. Legtöbbször nem is egyéb, mint az evangéliumok néminemű átcsoportosítása, sorrendbe rakása. A hittudományi tartalom uralkodik benne. Vagy egyszerűen lelki olvasmány lesz belőle a hívek

számára. A Szent Ignác megtéréséből is jól ismert szász Ludolf „Vita Jesu”-ja is elsősorban elmélkedések könyve, afféle szemléletes dráma, amelynek Jézus a történelmi főszereplője.

A „Jézus élete” vállalkozás zsákutcába jutott. Schweitzer Albert hatalmas könyve tett pontot az első ilyen kudarcba fulladt kísérletezésre (jobbára a protestáns észimádók soraiban). A század közepén megint akadtak merész és lelkes vállalkozók Jézus életének megírására, de a visszahatás megint csak a bizonytalanság, kétkedő csüggedés lett. A protestánsoknál a „hit Krisztusa” váltotta fel a történelmi Krisztust. Jelenleg a meséktől való megtisztítás (mítosztalanítás) irányban tapogatózik a tudományos Krisztus-kutatás. Ennek Krisztusa a meséktől megfosztott Krisztus, vagy ha úgy tetszik a regékre alapuló (mitologizált) hit egy ellenőrizhetetlen, egyénileg elképzelt Krisztusban.

Jézus és az evangéliumok

Krisztusra vonatkozólag még mindig – s valószínűleg ezután is – az újszövetségi könyvek, főleg az evangéliumok képezik az egyetlen és legmegbízhatóbb forrást. Am az evangéliumok mindennek mondhatók, csak Jézus életrajzának nem. Egyetlen evangélistának sem volt célja megírni Jézus életét. Eszükbe sem jutott afféle életrajzot szerkeszteni, amikor az összegyűjtött anyagot írásba foglalták. Az evangéliumok mindenekelőtt tanúságtételt, hitvallást jelentettek Jézus mellett! Az Egyház hitének rövid, példákkal, tényekkel, Jézus szavaival megvilágított összefoglalását képezték. Tárgyuk nagyjából egy és ugyanaz: az a Jézus, akit a zsidó nép vezetői elvetettek és keresztre feszítettek, nem más, mint a Messiás, akiről az Írások (a törvény, a zsoltárok és a próféták) szólnak, és akit maga a választott nép is évszázadokon át várt. Ezt a Jézust magasztalta fel Izrael Istene, amikor föltámasztotta halottaiból, és „dicsőségének jobbára ültette”. Nem adatik tehát másban üdvösség, csak ebben a Jézusban. Az Ő nevében kell azért hirdetni minden népnek a bűnbocsánat keresztségét az üdvösség elérésére. Mert egyedül ez a Jézus a Krisztus, az Úr: az Úr Jézus Krisztus. Benne és csak Benne lett valósággá az Ószövetség legszentebb ígéretének, az „Emmanuel”-nek, „Velünk az Isten”-nek megrendítő, örvendetes hittitka.

Ez a Jézus Izrael Istenének, Adonájának utolsó és végleges szava (Logosz), kinyilatkoztatása, elsősorban a választott nép számára és általa az egész emberiséghez. Ugyanez a Jézus az új, a végleges törvény (nomosz, Barn. II, 6), amelyet Jáhve adott a választottaknak, azaz Isten fiainak, a Szentlélek által. Az ősegyház Krisztusa ennek az Igének és Törvénynek a megtestesítője, amint azt legszebben Máté fejt ki evangéliumában. A második század közepéig elvitathatatlanul Máté evangéliuma az Egyház „kedvence”. Pál leveleit is Máté evangéliumával a kezünkben kell olvasnunk, ha meg akarjuk érteni az ősegyház Krisztus-képét és az őskeresztények „krisztusi” szellemét.

A komor valóság azonban az, hogy a mai szentírástudomány jeles képviselőinek többsége, élükön a német protestáns szentírásmagyarozókkal (az anglikán szentírástudósok egyre gyakrabban keresnek új utakat, mert nem képesek a szerintük túlzott, egyoldalú, nagyon is egyéni, elhamarkodott nézeteket a tárgyilagos történelmi tényekkel, a rendelkezésünkre álló bizonyítékokkal összhangba hozni), rendkívül bíráló szemmel nézi és ítéli meg az újszövetségi könyveknek a történelmi Jézusra vonatkozó adatait és felvilágosítását. Nemcsak eredetiségüket kérdőjelezi meg, hanem hitelességükben, megbízhatóságukban és valóságtartalmukban is erősen kételkedik.

Hol az egyes könyvek (jobbára ismeretlenek nyilvánított) szerzőit, a „szerkesztőt” teszi meg a Jézus szájába adott mondások alkotójának, cselekedeteinek, főleg a csodáknak teremtő lángelméjének. Hol pedig az ősegyház alkotó képességével magyarázza az evangéliumok anyagát és tartalmát, valamint annak a gyakorlatias, lelkipásztori és missziós célú felhasználását és az adott helyzetekre való alkalmazását. Szinte semmi sem marad ezek után

Jézus szavaiból és cselekedeteiből, hacsak nem a hit Krisztusa, azé a hité, amelyet a Jézusról szóló újszövetségi szövegek olvasása vált ki az olvasóban, vagy amire Isten indítja az olvasót az evangéliumok lapozásakor, vagy hallgatásakor.

A Szentírás-bírálat megbírálása

Nem szándékozunk itt vitába szállni ezekkel a nem egyszer meglepően éles és mély szövegelemzésekkel, türelmes aprólékossgal és irigylésre méltó tudományos felkészültséggel dolgozó szakemberekkel. (Ehhez nagyobb felkészültség és több tudás kellene, mint amivel az ilyen magamfajta egyetemi hittanár rendelkezik.) Viszont fenntartjuk magunknak a jogot egy-két szerény megjegyzéshez. Hiszen az Írás szerint nem lehetetlen, hogy minket is „Isten Lelke vezet” (1Kor 7,40). Akkor pedig mi is lehetünk „Krisztus gondolatainak birtokában” (1Kor 2,16).

1) A mai bírálók nem egyszer mintha eleve kételkednének az újszövetségi adatok, szövegek megbízhatóságában és hitelességében. Megcáfolásukra, vagy kiigazításukra, vagy csak úgy megjegyzésképpen minduntalanul az ún. bibliánkívüli forrásokra hivatkoznak (apokrifá, Talmud, Josephus Flavius, a Közel-Kelet írásos hagyatékai, görög-római iratok). S míg a szentírási szövegeket rendkívül szigorú mércével mérik, a bibliánkívüli forrásokat eleve megbízhatóknak, hiteleseknek, sőt hitelesebbeknek, megbízhatóbbaknak tartják az evangéliumoknál. Pedig tudvalevően éppen ezeknek a „források”-nak a megbízhatósága és bizonyító ereje nagyon sokszor jóval elmarad az újszövetségi könyvek igazmondása mögött. Hányszor voltak már kénytelenek a bírálók elismerni, hogy a Bibliának mégiscsak igaza volt.

2) Újabban szokás Keresztelő Jánossal magyarázni Krisztust, eredeti gondolatait, tanításának főbb pontjait. Mintha János lenne a forrás, az eredeti gondolkozó, a sugalmazó Jézus mögött, és Jézus csak az ő tanítványa vagy szócsöve lett volna. Jánosról csak annyit tudunk, amennyit az Újszövetségben és Josephus Flaviusnál olvashatunk róla. Azaz majdnem semmit ahhoz képest, amit az Újszövetség Jézusról közöl velünk. (Vö. Dodd, The Founder, 87)

3) Keresztelő Jánost pedig (s rajta keresztül magát Jézust is) sokan az esszén mozgalommal próbálják magyarázni. Erre csak azt mondhatjuk, hogy János és az esszén mozgalom közti kapcsolatok tárgyi adatokra támaszkodó bizonyítéka szinte semmi. Ami pedig a kereszténység és az esszén szekta kölcsönhatását vagy közös vonásait illeti: az újabb kutatásnak be kell ismernie, hogy a kereszténységre gyakorolt esszén befolyáshoz fűzött remények túlságosan elhamarkodottaknak, túlzottaknak és nagyrészt alaptalanoknak bizonyultak (Davidson, Biblical Criticism 186, 218). Az eredmény annyira sovány, hogy vannak tudósok, akik azon a véleményen vannak, hogy kár a kérdés további feszegetésével foglalkozni. Ami kapcsolat csakugyan volt a kereszténység és az esszének között, az már a Krisztus utáni évtizedekre esik és a kereszténység által befolyásolt, módosult esszén történelem lapjaira tartozik.

4) A bírálók nem egyszer mintha feltételeznék, sőt egyenesen elvárnák az újszövetségi íróktól, hogy úgy írjanak, mintha valamelyik nyugat-európai egyetem tanszékén való tanítás engedélyezéséhez tudományos értekezést kellene benyújtaniuk Krisztus életéről és tanításáról. A megítélés szempontjai természetesen a mai nyugati tudományos körökben elfogadott és leszegezett alapelvekkel kell, hogy megegyezzenek. Ez fogja azután eldönteni, mi hiteles s mi nem az evangéliumokban.

5) Az újszövetségi szerzőknek, vagy ami még hihetlenebb, az ősegyháznak (híveknek, preszbitereknek) tüneményes képzelőtehetséggel, lángeszű megfogalmazó erővel, kitűnő irodalmi jártassággal kellett rendelkezniük, ha csakugyan úgy jártak el az említett írárok összeállításánál, megszerkesztésénél, mint ahogy azt az „alakbíráló” (Form-kritik) tanítja. Egy többé-kevésbé lángeszű szerzőt ismerünk: Pált. De az ő levelei nemigen szorulnak a bírálók bonyolult szövegelemzésére és különféle „forrásokra” való széttördelésére. Pál különben is éles különbséget tesz a hagyomány, Jézus szavai, vagy csupán a „maga” parancsa között (1Kor 7,10-12). Más ilyen irodalmi tehetségről nincs tudomásunk. Egyébként Pál sem volt irodalmi lángész. Leveleit nem a stílus, se nem a fogalmazás teszi halhatatlanná, hanem a meggyőződés, lángoló hit és krisztusszeretet. Egyszerűen lehetetlenség, hogy az evangéliumok az ősegyház hitoktatóinak rendkívüli teljesítményei lennének, történelmi alap nélkül (Dodd, *The Founder*, 37).

6) Ugyanez az alakbíráló csodálatos képzelőerővel, valóságos tudományos műtornával próbálja kielemezni, helyesebben visszaállítani a (szerinte ezer forrásból, hagyományból összeollózott) szövegekből az igazi Jézus alakját, hiteles mondásait, a valóban megtörtént eseményeket. Az így nyert Jézus-kép izgalmas is, érdekes is, nem egyszer meglepően eredeti, csak ott a baj, hogy ahány alakbíráló, annyi különböző, sőt egymásnak ellentmondó Krisztus-kép az eredmény. Már az is meglepő, milyen gazdag, teremtő képzelőerőt tulajdonít ez az irány az első keresztényeknek. Nem egy nagynevű mai író, költő örülne, ha csak a felével lenne megáldva, mint ezek a szerencsés újszövetségi, névtelen tehetségek. De sokszor mégis az az ember benyomása, mintha az alakbírálók még nagyobb képzelőtehetséggel jutnának el ellentmondó eredményeikhez, mint amekkorával, véleményük szerint, az ősegyház névtelen szerzői rendelkeztek. (Vö. Grant, *A Historical Introduction*, 360) Eddig még egyetlen, csakugyan tárgyilagos, egyértelmű ismervet sem tudott ez az iskola felmutatni, amellyel a tévedés veszélye nélkül el lehetne dönteni, mi a hiteles, az eredeti, és mi a képzelet, az ősegyház teremtő tevékenységének az eredménye az evangéliumokban. Minden szerző más és más ismervvel méri a szövegeket. Ez az egyéni megítélés még szembeszökőbb ott, ahol más mérőónt alkalmaznak a szent szövegekkel szemben (lehetőleg a legszigorúbbat, eleve kételkedve azok hitelességében), és ismét más mértékkel (enyhébbel, eleve elfogadva azok megbízhatóságát) ítélik meg a biblián kívüli forrásokat.

7) Addig pedig, amíg nincs tárgyilagos, az ősegyház idejéből származó, valóban megbízható iratokkal igazolható (nemcsak foszlányos, töredékes, időben és térben szétszóró szövegekből álló) bizonyíték az evangéliumok hitelessége, megbízhatósága ellen, az evangéliumokhoz kell igazodnunk a Jézus-kutatásban. Aligha lenne éppen az ilyen feltételezett, nem létező, vagy nagyon is kétes „források” tudományos értelmezése a szentírásstudomány igazi feladata (Grant, *A Historical Introduction*, 238).

Különben is nehéz volna lélektanilag elképzelni, hogy az a kereszténység, amely képes volt az igazságért a vértanúságra; amely egy kis csalással, ártatlan hazugsággal elkerülhette volna a kínhalál borzalmait, de nem tette: éppen a hit legdöntőbb kérdéseiben (Jézus tanítása és cselekedetei dolgában) engedte volna magát legendákkal, egyes hívek túltengő képzelőtehetségével, felelőtlen, jámbor szemfényvesztéssel megtéveszteni. Mert ez lett volna az eset, ha az ősegyház hivatalosan, vagy a hangadó keresztények csak úgy szabadon, önkényesen találhattak volna ki, szerkeszthettek volna történeteket csak azért, hogy bizonyos jövődöléseknek történelmi alapot teremtsenek, hogy hihetővé tegyék a meg nem történt eseményeket, hogy azután úgy tüntessék fel, mintha a názáreti Jézus esetében valóra váltak volna (pl. Jézus betlehemi, szűzen születése). Vagy ha akárkinek szabadon megengedtek volna csodákat költeni csak azért, hogy híveket toborozzanak saját messiáshitüknek. Mintha bizony

módjukban állt volna az „Ige szolgáinak” csak úgy kényük-kedvük szerint olyan mondásokat adni Jézus szájába, amik sose hangzottak el tőle. Ez annyi volna, mintha az ősegyház a „cél szentesíti az eszközt” elvének köszönhetné volna elindulását és kezdeti sikereit.

A történelmi tények azonban mást javasolnak. Krisztus életének történelmi háttére, valamint az ősegyház társadalmi-politikai adottságai (az egyik legbizonyosabb történelmi tény: „hogymindenütt ellenzésre talál”, ApCsel 28,22) eleve kizárják Sz. Ferenc virágoskertjének nyelvét éppúgy, mint a ránk hagyományozott Krisztus-képpel összeegyeztethetetlen, méltatlan kétszínűséget. Nemrég mondta az egyik japán tanártársam a japán vértanúkkal kapcsolatban: ezekről egyetlen legendát sem ismer a történelem! Sokkal komolyabb, véresebb valósággal kellett ezeknek a vértanúknak (az ismert huszonhat vértanú, és a jóval későbbi cuvanói vértanú) megbirkózniuk, semhogy kedvük vagy idejük lett volna legendák, mesék gyártására az akkori keresztényeknek. Így volt ez a Krisztus keresztjének és az ősegyház vértanúinak korában is. Különböző is az Egyház mindig gondosan és szigorúan szétválasztotta a képzelődést a valóságtól. (Pl. az apokrif írások esetében.)

Tagadhatatlan, hogy az ősegyház nem mindig a mai kor történelmi és tudományos módszereivel dolgozott, amikor a Jézussal kapcsolatos anyagot feldolgozta és továbbadta (amint a keleti ember még ma is más észjárás szerint csoportosítja és adja tovább ismereteit, mint pl. a görög-római-germán hagyományokon nevelkedett nyugati ember). Az is tény, hogy az ókeresztény írók nem egyszer olyan értelmet erőltettek rá az ószövetségi szövegekre, amit ma már alig tudnánk szentírásmagyarazatként elfogadni, csak hogy Jézus egyes cselekedeteit biblikusán magyarázzák. Nem a jövődölésekhez találtak ki, szerkesztettek (meg nem történt) eseményeket, csodákat, hanem pontosan ennek ellenkezőjét tették: a jól ismert történelmi tényekhez, eseményekhez kerestek (sokszor erőltetve) szentírási szövegeket, és nem egyszer a megtörtént eseményekhez hozzáalakítva javítottak az Ószövetség nem egy kifejezésén. Mindez azonban a kor módszerére vall, és a kor gondolkozásmódját érinti, s nem magát Jézust, sem tanításának, vagy cselekedeteinek lényegét és történetiségét.

8) Az evangéliumok és egyéb újszövetségi írások minden eddigi történelmi és bíráló kutatás ellenére (vagy talán éppen annak következményeképpen) mindmáig a legközvetlenebb és legmegbízhatóbb forrást képezik Jézus személyének és szellemének tanulmányozásához. Az újszövetségi írásokkal együtt a korabeli forrásokból, az úgynevezett „apostoli atyák” írásaiból kielemezhető, igazolható hit, az ősegyház élő hite a legjobb támpont. Az a hit, amelynek az Újszövetség könyveit is köszönhetjük. Hozzájuk képest a biblián kívüli írásoknak (apokrifáknak, eretnekek írásainak, az üldözök feljegyzéseinek, stb.) nagyon is egyéni „bizonyosságainak” annyi hiteles bizonyító értékük van, mint pl. egy gyermektelen, férfigyűlölő, vagy elvált nő bizonyosságának egy sokgyermekes, hűséges édesanya naplójához képest.

Az apostolok Krisztusa

Nem egy mai szentírástudós, történész Jézusa nagyon is a bölcsélet Jézusára emlékezteti az olvasót. Így pl. az ausztriai Holl A. Krisztusa is. Holl állandóan Hegelt, Kirkegaardot, Blochot, Schelert, Webert, Jasperst és Luthert idézi saját Jézus-képének igazolására. Csakugyan a bölcselők Krisztusa. Pascal ismert feljegyzése jut eszembe, amelyet halála után találtak egy darab papírra írva kabátja zsebében: „Ábrahám, Izsák, Jákob Istene. Nem a bölcselőké... Jézus Krisztus Istene”. Miért? Mert nekik jelent meg az Isten, nekik jelentette ki magát Izrael Szentje. Ők Isten választottjai, barátai voltak. Ezt aligha mondhatjuk el a bölcselőkről. Ők tehát csak saját véleményüket mondhatják meg nekünk ebben a fontos kérdésben. Tapasztalati tényekre aligha hivatkozhatnak.

Nem az újkor bölcseleire, sem a szentírásmagyarázókra, hittudósokra, vagy regényírókra akarunk követ dobni ezzel a hasonlattal, csak magát a tényt szeretnénk hangsúlyozni: Péter, János, Jakab, Pál Jézusa: az ősegyház Jézusa! Nem a bölcseleiké, nem a dialektikusoké, nem a regényíróké, se nem az alakbíróké. Egyszerűen azért nem, mert nem nekik „jelent meg” az Úr, nem velük járt-kelt, evett-ivott, hanem azokkal, akiket ő maga választott ki, hogy „vele legyenek és (tanúkként) a világba küldje őket” (Mk 3,14; ApCsel 1,8). Ők látták Jézust, kezükkel tapinthaták az Élet Igéjét (1Jn 1,1), míg Jézus, az Úr közöttük járt-kelt (ApCsel 1,21).

Aminthogy a kereszténység csak egy Istenben hisz, abban az Istenben, akit az Írások Ábrahám, Izsák és Jákob Istenének mondanak, aki Lelke által a prófétákban szólt hozzánk, és akit az Újszövetség az „atyák Istenének”, „Urunk Jézus Krisztus Istenének, Atyjának” nevez (Ef 1,3; Kol 1,3): úgy az Egyház is csak egy Krisztust ismer és hisz: az apostolok Jézusát, az őskeresztények Jézus Krisztusát, akiről az újszövetségi könyvek szólnak. Azaz Péter, Jakab, János, Pál Jézusát; Máté, Lukács és Márk Jézusát, az ősegyház Krisztusát. Ha elfogadjuk hittel azok Istenét, akiknek megjelent, és akikhez szólt a „dicsőség Istene” (ApCsel 7,2), akkor el kell fogadnunk az apostolok Jézus Krisztusát is, úgy ahogy azt az új Izrael, az Egyház megőrizte és továbbadta az utolsó idők híveinek, azaz nekünk. Ez a Jézus pedig nem más, mint az, akiről az újszövetségi könyvekben szó van, és aki ma is szól hozzánk és közli magát az Egyház élő hitén keresztül.

Ezért rendíthetetlen a kereszténység hite: hogy ti. mind a mai napig az apostolok, az evangélisták, az Egyház Jézusa az egyetlen, hiteles, megbízható Jézus. Így az evangéliumok, az újszövetségi Szentírás marad a legmegbízhatóbb forrás Jézus megismeréséhez, s az evangéliumok mellett az apostoli atyák írásai és azok közvetlen ismerői (egészen Irénig) a legmegbízhatóbb út a történelmi Jézussal való találkozáshoz. (Vö. Grant, A Historical Introduction, 244)

Az újszövetségi Írások kulcsa

Sem az újszövetség könyvei, sem az apostoli atyák festette Krisztus-kép nem fénykép. Nem akarnak ezek az írások az események pusztán időrendi, aprólékos leírásai lenni. Nem tartanak igényt a tudományos életrajz magas követelményeinek kielégítésére. Csak „kép”, kézzel, azaz jobban mondva, hittel, szívvel írt Krisztus-kép. Hitbe, szeretetbe, vérbe mártott tintával, tussal, ecsettel rajzolt Krisztus-arc: a hitvallók, a szüzek, a vértanú Egyház festette Krisztus-kép.

Ne változtassunk rajta. Ne akarjuk „kijavítani”, ne szépítségessük, ne akarjunk mindenáron hozzátenni, vagy elvenni belőle. Hagyni kell úgy, ahogy van. Ahelyett, hogy ráfestenénk a mi színeinket, ahelyett, hogy itt-ott törölnénk, igazítanánk rajta, próbáljuk megérteni, élvezni, megszeretni, magunkévá tenni, szívünkbe-lelkünkbe vésni, életünkkel lemintázni.

Ugyan kinek jutna eszébe javítgatni, törölgetni, változtatni pl. Raffael, vagy Fra Angelico képein? Ki merne vállalkozni a görög márványszobrok megjavítására, átalakítására, a mi ízlésünkhöz való szabására? Volna-e értelme Mozartot, Beethovent, Bartókot „kijavítani”, újra átírni, mítosztalanítani, divatossá tenni? És mégis, amit álmunkban sem tennénk meg velük, azt minden további nélkül megteesszük az evangéliumokkal, az evangélisták festette Jézus-arcokkal! Legalábbis a mai írástudók mintha éppen abban látnák hivatásuk értelmét, hogy állandóan javítsák, szétvagdadják, újra összerakják, átcsoportosítsák a Jézus-kép mozaikdarabjait. Az Egyház azonban őrzi az újszövetségi könyvekben, az apostoli atyák által igaz hittel, őszinte szeretettel és nem egyszer vérrel festett drága Krisztus-képet úgy, ahogy van, ahogy ránk hagyták a szemtanúk és az Ige szolgálói. Ne bírálgassuk, ne kontárkodjunk bele. Próbáljuk inkább megérteni, megszeretni, életet önteni beléje...

Mindenki tudja, hogy az ószövetségi könyvek legalábbis ezer év hitének, istenkeresésének, istenélményének lassacskán formálódott, írásba öntött bizonyítékai. Az újszövetségi könyvek azonban, egynéhány kései levél és egy evangélium kivételével, alig 20-30 év szellemi termékei! S ha meggondoljuk egyrészt, micsoda tartalmi gazdagság, mily távlatok, milyen hittudományi mélység tárul elénk bennük (pedig alig negyedrészt képezik az Ószövetségnek), és másrészt, Pált leszámítva, egyetlen lángészt sem vagyunk képesek megnevezni ennek a váratlan bőségnek igazi szerzőjéül, megteremtőjéül, akkor belátjuk, hogy történelmi és lélektani talánnyal állunk szemben. Ki szerkesztette ilyen rövid idő alatt azt a több mint negyven halhatatlan példabeszédet? Kinek teremtő képzelete szülte azt a sok tarka csodatörténetet? Kitől származnak az Újszövetségben található felejthetetlen mondások, meglátások, szívbe-vesébe nyilalló igazságok? Kinek tulajdonítsuk azt a meghökkentően új s mégis megnyugtatóan régi istenképet, az örök életre vonatkozó, csodálatos bizonyosságról tanúskodó ígéretek? Vagy ugyan milyen ismeretlen szerzőtől származik az evangéliumok és a levelek magasztos erkölcsi eszménye?

S mindez a mérhetetlen kincs, felejthetetlen bölcsesség egy kis könyvecskében összesűrítve, darabosan, számtalan szerző tollából, minden előző terv, szerkesztői összehangolás nélkül, alig két-három évtized csendességében, két világrészen látva napvilágot! Az Újszövetség könyveinek ez a váratlan megjelenése, páratlan bősége talán az oka annak, hogy aránylag olyan kevés komoly bibliánkívüli írás maradt ránk a második századból. Ami pedig azután jön, mind az újszövetségi könyvekből táplálkozik és rájuk hivatkozik. (Vö. Harnack, Lehrbuch der Dogmengeschichte, I. 552)

A klasszikus görög aranykor, Perikles kora sem volt több néhány évtizednél. De ott ismerjük a teremtő lángelmék: költők, drámaírók, szobrászok, festők, bölcselek nevét. Sőt még tanítóikat is meg tudjuk nevezni. Hasonlóképpen állunk a reneszánsz mestereivel is. Viszont az Újszövetség születése, háttere, okai teljesen mások. Összehasonlíthatatlanul más világba vezetnek. Pál ugyan kivétel, de ez nem bizonyít semmit. Ellenkezőleg! Pál ui. nem „eredeti”, nem „teremtő” lángész. Ő csak azt tanítja, amit „kapott” (1Kor 15,3), amit a „tekintélyesekkel” átbeszélt (Gal 2,16) és amit az Egyház helyesnek ismert el. Ami pedig ezeket a tekintélyeseket, az oszlopokat illeti, az Írás másutt „írástudatlan és tanulatlan” embereknek mondja (ApCsel 4,13), azaz minden szakképzettség, szaktudás nélküli emberek. Hogy azelőtt milyenek voltak, az nem tartozik Pálra, ezzel nem is törődik (Gal 2,6), mert őt csak Krisztus érdekli, akinek Isten kegyelméből éppúgy apostola, mint Kéfás, vagy Jakab, vagy János.

Ennek a roppant talánynak csak egy elégséges magyarázata van: Jézus! Tőle valók a szívbe-vesébe markoló igék; tőle a példabeszédek. Ő van a „csodák” mögött. Benne kell a forrást, az ihletet, a végső okot keresni az Újszövetség mély, merész, gazdag tartalmához. Ő a kulcs az újszövetségi könyvek kialakulásához rendelkezésre állott hihetetlenül rövid idő talányához is. Ő a teremtő, alkotó lángész, Isten Bölcsessége, teljessége (Kol 2,9), Izrael Istenének minden addigi kinyilatkoztatását fölülmúló, örök önkijelentése, az Emmanuel megrendítő beteljesedése.

Olyan nagyszerű, lenyűgöző, álomszerűen szép, főséges, szinte hihetetlen volt ez az új kinyilatkoztatás és annak átélése Jézus tanítványainak és az ősegyház tapasztalati élményében, hogy Jézus földi életének egy esetleges életrajza számára számba jövő érdekes, hasznos részletkérdések, mellékesemények hamar kiestek, elhalványultak, elmosódtak a nagy fölfedezés árnyékában, ti., hogy ez a Jézus a megígért Messiás, Dávid fia! Sőt, még a Messiásnál is több; nagyobb Dávid fiánál is: Dávid maga „Urának” nevezi őt az egyik zsoltárban (110,1; Mt 22,43-45) – „Isten Fia”, Izrael Istenének, Adonájnak végleges szeretetzáloga; az új, a megmásíthatatlan, fölbonthatatlan szövetség munkálója, az „Emmanuel”: Velünk az Isten titkának eddig nem is sejtett, soha nem tapasztalt megvalósulása itt a földön.

Ha pedig ez igaz, akkor már eleve fölösleges, számba se jöhet Jézus életének a megírása olyan értelemben, ahogy híres emberek, hadvezérek, királyok, művészek életrajzát szokták megörökíteni a történelemben. Nem mi írjuk Jézus életét: Ő ír velünk, bennünk, általunk új életet. Ő fogja számon tartani a mi életünket, és boldognak fogják mondani majd azt, akinek neve ott szerepel az Élet Könyvének jegyzékén, abban a könyvben, amelyet Ő vezet rólunk. (Jel 3,5; Lk 10,20)

Ezért ha netalán könyvet íránk erről a Jézusról, az csak a hitvallás, szeretetvallomás, tanúságtétel könyve lehet. Az Egyház ezt tette kezdettől fogva: kezdve az apostoli atyáktól, a szerzeteseken át a jelenkor hitvalló keresztény híveiig. Megkíséreljük itt röviden vázolni az ősegyház Jézus-hitét, ahogy az a legrégebbi írásokban előttünk áll.

Jézust keresve

Az embertan és az őslénytan megkövesedett leletekből, csontmaradványokból állítja vissza a múltat, következtet az őseMBER világára. Egy-két fog, néhány megkövesedett csonttöredék, s mindenekelőtt a koponyacsontok képezik a kiindulópontot az egész emberhez. Még mindig roppant hézagokat kell az embertan-tudósnak kitöltenie; még mindig csak töredékes, szórványos, időben és térben ugyancsak szétszórt leletekkel kell dolgoznia. Nem egyszer emberfeletti vállalkozás az évezredekre, sőt százezer évekre visszamenő, szanaszét fekvő, hiányos szilánkokból megállapítani a fejlődés irányát és az esetleges összefüggéseket. De még nagyobb feladattal találja magát szemben az embertan-tudós, ha az aránylag gyér, szűkös leletekből az őseMBER lelki világát, szellemi képességeit, belső világát akarja leírni. Már az emberi testalkat visszaállítása sem lehetséges jó adag merész képzelőerő nélkül. Mennyivel több képzelőerő kell akkor a történelem előtti korok emberének érzelmi világának visszaállításához!

Krisztus esetében fordított a helyzet. Jézus belső, lelki világát meglehetősen jól ismerjük. Szelleméről, gondolkodásáról, tanításáról meglepően jól vagyunk tájékozottak, hiszen az evangéliumokban bőséges anyag áll róla rendelkezésünkre. Ezért írhatja Pál is a filippi híveknek: „ugyanazt az érzést ápoljátok magatokban, ugyanaz az érzés legyen bennetek, amely Jézus Krisztusban volt” (2,5). Nyilván nem kellett hosszadalmas, „tudományos” feltételezésekkel magyaráznia a híveknek, milyen is „lehetett” Jézus érzelmi világa, amelyre Pál ebben a levelében hivatkozott.

Ám Jézus „életrajzi” adatai jórészt ködbe vésznek (persze a rendelkezésünkre álló szegényes anyag jóval bőségebb annál az anyagnál, amelyből pl. az embertan-tudósnak kell következtetnie az őseMBER testi alkatára, tulajdonságaira). Mindössze néhány világos adattal rendelkezünk, pl. hogy Augustus császár idejében született, és hogy az ezeréves múltra visszatekintő Dávid-ház késő leszármazottja. Szülei nevét is megőrizte a hagyomány az utókor számára (anyja Mária, és nevelőapja József); valamint „testvérei”-t is név szerint felsorolja már a legrégebbi evangélium is (Mk 6,3: Jakab, József, Júdás és Simon). Ugyanaz a hagyomány Názáretet jelöli meg Jézus „hazájának” (Mk, Mt), ahol nevelkedett (Lk) és élete jó részét töltötte. Szülőhelyének Betlehemet tartja a hagyomány (Mt, Lk). Ellentmondó hagyományról ezzel kapcsolatban nem tud a történelem. A szülői ház szegényes, egyszerű képet mutat. Ácsmesterhez vezetnek a legrégebbi források. Jézus nyilvános működése rendkívül rövid volt. Három évig sem tartott, sőt lehet, hogy még rövidebb volt. Poncius Pilátus római helytartó idejében feszítették keresztre Jeruzsálemben, április első napjaiban. Alig volt harmincéves, amikor befejezte rövid pályafutását.

Kb. ez minden, amit feljegyzett róla a történelem. Nos, és még azt is, hogy már életében, nyilvános működése éveiben, de főleg halála után szakadás keletkezett a zsidóságban Jézus kilétét, jelentőségét és magyarázatát illetően. Ez a szakadás Jeruzsálem pusztulása után lett

teljessé, és döntő befolyással volt a zsidóság további sorsára. Mint láthatjuk, Jézus történetiségének ezek a szűkös adatai is összehasonlíthatatlanul értékesebbek, megbízhatóbbak és könnyebben ellenőrizhetők, mint az embertan őseberéről szóló töredékes adataink (pedig azokból mégis olyan messzemenő és merész következtetéseket vonnak le a tudósok. Ami pedig szellemi-lelki világát illeti, az még inkább a merész képzelet szüleménye.)

Jézus esetében, bár történelmi adataink szűkösek, hiányosak, elégtelenek egy igazi életrajz megírásához, mégis megbízható közelségbe hozzák Jézus alakját, sőt nem egyszer sokkal közelebb, mint a történelem nem egy nevezetes, legendás alakját a róla szóló regék és hőstörténetek. Ami pedig Jézus szellemi hagyatékát illeti, hihetetlenül gazdagabb bőségben tárul elénk a korabeli forrásokból, főleg az újszövetségi szövegekből, mint korának nem egy császáráé, vagy egyéb ünnepektől nevezetességéé. S ez utóbbi a fontos, a döntő az Egyház és a hívek életében. Ez is egy a sok ok közül, miért nem érezte az ősegyház Jézus életrajzának sem hiányát, sem szükségességét.

Mert amint Pál írja: ha előbb „Krisztust emberi szempontból tekintette is, teste szerint, most már nem így tekinti” (2Kor 5,16). Talán ezért kezdi a neves egyháztörténész, Özséb is (I, 1.2.) a Jézusról szóló fejezetet Jézus istenségének leírásával. Pedig Özséb jól ismerte a történelmi Jézust is, hiszen éppen ő őrizte meg és gyűjtötte össze a legtöbb föllelhető adatot Jézus származására, rokonaira, egyszerűen „történetiségére” vonatkozóan.

De mintha nem volna számunkra más út a történelmi Jézushoz, csak az, amely az Isten Fián át vezet Hozzá... S ennek az útnak a végén, vagy jobban mondva az elején, a Szűz fiával találkozunk, akiről az Egyház kezdettől fogva hiszi és vallja, hogy a Szentlélektől foganta egyszülött Fiát. Más Jézusról nem tud az apostoli kereszténység (ha egy-két elszakadt zsidókeresztény felekezetet leszámítunk), sem a történelmi Egyház.

„Rontsátok le ezt a templomot!”

Ma már régészeti biztossággal állíthatjuk, hogy Szent Péter, akit Jézus tanítványának tart a hagyomány, csakugyan eljutott Rómáig, ott halt meg, és ott is temették el. A Szent Péter dóm alatti ásatások minden kétséget eloszlattak e tény felől.

A világ legnagyobb bazilikája éppen ez a Szent Péter dóm. Bramante, Bernini, Michelangelo nevét hirdeti ma is az építészet történetében. Nos, a kereszténységnek ez a hatalmas építészeti csodája tulajdonképpen egy jóval régibb templom folytatása, továbbfejlesztése, amely már a negyedik századtól kezdve hirdeti Szent Péter dicsőségét. Mert ez a több mint másfél évezredes múlttal dicsekvő templom annak az egyszerű galileai halásznak sírja fölé épült, aki a legrégebb megbízható források szerint Rómában halt vértanúhalált a világi történelemből is jól ismert Néró császár keresztényüldözése alatt.

A bazilika nem tartozik se a hit, se a kereszténység lényegéhez. Még csak hosszú történelme se érv a hitigazságok mellett. Se Bernininek, se Michelangelónak, se Nagy Konstantin császárnak a méltósága nem emeli a hit értékét. El kell tekinteni a lenyűgöző külsőtől, a nagy nevektől, és le kell mennünk mélyen, a márványoltár alá. Lassan szűkül az út, egyre egyszerűbb lesz a környezet. Durvábbak a kövek, dísztelenebbek a lépcsők. S ott lent, egy kis üregben van a sír. A halász sírja.

Ám ez a halász se nem alapítója a kereszténységnek, se nem hitigazság az Egyházban. Miért akkor ez a tisztelet? Mi az értelme a századok áhítatának, amelynek ez a roppant bazilika köszönheti létezését? Péter nem magától, még kevésbé csakúgy kalandvágyból ment Rómába. Annak kedvéért tette meg a nagy utat Jeruzsálemből Antióchián és Korintuson át (1Kor 1,12) Rómáig (Kelemen, Tertullian), akinek egyetlen szavára elhagyta annak idején mesterségét, családját és mindenét (Mk 10,28). És ez a Valaki nem más, mint Jézus. Nélküle

nem volna se Szent Péter, se Nagy Konstantin bazilikája, se Bernini csarnoka, se Michelangelo hatalmas elgondolása, se Szent Péter-tér, ahol a pápa fogadja a zarándokok millióit. Mert akkor pápa sem volna...

Igen, Jézus nélkül Péter örökre Simon, Jónás fia maradt volna. Mindmáig az ismeretlenség borulna rá, akárcsak társaira is, Andrásra, Jánosra, Jakabra és a többiekre. De hogy ma a kereszténység legnagyobb temploma róla van elnevezve, annak az a Jézus az oka és magyarázata, aki Simon nevét Kéfásra, azaz „Kösziklára” változtatta. Es erről a Simonról jegyezte fel a hagyomány, hogy ő nevezte először nyíltan Jézust Krisztusnak, a Messiásnak, sőt Isten Fiának. Legalábbis az Egyház ennek a Péternek a szájába adta hitének, hitvallásának rövid összefoglalását: „Te vagy a Krisztus, az élő Isten Fia.” (Mt 16,16)

Igaz, Péter hamarosan megtapasztalta, mennyire nem szikla, csak futóhomok még az ő hite. Háromszor is megtagadta, nem Krisztust ugyan, az Isten Fiát, hanem a názáreti Jézust, a „történelmi” Jézust, akit pedig isteni kinyilatkoztatás nélkül is jól ismerhetett a hároméves tapasztalat közelségéből. De amit Krisztus kimondott, annak úgy kellett maradnia. Jól tudta Ő, hogy Péter csak gyengeségből, gyávaságból tette azt, amit tett. Nagy szeretetében nemcsak egyszer, de háromszor is biztosította újra tanítványát megmásíthatatlan választásáról. De búcsúzóul hozzátette: „mikor fiatalabb voltál, magad övezted fel magadat, és oda mentél, ahova akartál. De majd ha megöregszel, kiterjeszted kezedet, és más övez fel téged, aztán odavisz, ahová nem akarsz.” (Jn 21,19)

Ez teljesedett be ott Rómában, Néró üldözése alatt. Pétert a hagyomány szerint keresztrefeszítették. Így ért véget ez a különös élet, amely ott, a galileai tó-parton a Jézussal való találkozással kezdődött... A Szent Péter bazilika alapzata ennek a halásznak a sírja fölött nyugszik. A sír pedig azért van Rómában, mert ott halt meg a tanítvány. Azért halt meg éppen Rómában, mert egészen odáig vitte, üzte, hajtotta valami, amit csak a Krisztussal való találkozás élményével lehet elégségesen megmagyarázni...

Bontások le azt a nagyok emelte templomot és megtalálják alatta a sírt. Álljatok meg az egyszerű galileai halász sírja előtt és emlékezzetek. Emlékezzetek a fülöpcezárei hitvallásra; emlékezzetek a jeruzsálemi tagadásra; a genezáreti tó-parti szeretetvallomásra, de főleg Jézus szavaira ott a fülöpcezárei úton, és titokzatos jövendölésére azon a nevezetes reggelen a galileai tó mellett. Mert akkor, ott kezdődött igazán a Krisztusnak, az Isten Fiának csodálatos „története”.

Minden út Hozzá vezet

De nemcsak a „kövek beszélnek” róla (Lk 19,40); hanem az elsárgult pergament tekercsek is Hozzá vezetnek. A Szentírás mind a mai napig a könyvpiac koronázatlan királya. Nem állami propaganda, nem belenevelő céllal irányított tömegtermelés eredménye, hanem „magától” az. Nincs könyv, amelyet annyiszor lemásoltak, újra meg újra kiadtak, lefordítottak, magyaráztak volna, mint a Bibliát, s főleg annak legújabb részeit, ahol Krisztusról van szó. Legszebb díszített kódexeink között ott találjuk a Bibliát. Világhíres múzeumok (British Museum, Vatikán, stb.) féltve őrzött kincseihez tartozik a Biblia, pl. a Sinai kódex, vagy a Vatikáni kódex a negyedik és ötödik századból.

Az egyiptomi forró homokból már a második század elejéről beszélnek a papirusz foszlányok. Az egyre növekvő gyűjteményben már az Ő szavait olvassuk, az Ő cselekedeteiről van szó. A második század hitvédői az apostolok „emlékiratairól” beszélnek (Jusztin). Az apostoltanítványok (Antióchiai Ignác, Római Kelemen, Polikárp, hogy csak az ismertebbeket említsük) lényegében már azt mondják Róla, amit az újszövetségi könyvekben találunk Jézusról. A Bibliának a könyvkiadás történetében is egyedülálló csodája Hozzá, Krisztushoz vezet a kutatót. Tőle indult el ez a folyamat, hogy elárassza az egész világot.

Már nem is folyam, hanem világrészeket, népeket összekötő óceán. Bele torkolnak a hitvallás megszámlálhatatlan folyói, patakjai, csermelyei. Csak követnünk kell felfelé a vízfolyást, egészen a forrásig, és Vele találkozunk...

Az ősegyház három legszembevetőbb tulajdonsága, amire még a pogányok is hamar felfigyeltek: a keresztények egymás iránt való önzetlen, tiszta szeretete (amely a nemkeresztényekre, sőt az ellenségre, az üldözőkre is kiterjedt); a tiszta, szűzi élet, főleg az önkéntes megtartóztatás, szüzesség eleven példáiban, és a harmadik: a vértanúk sokasága.

Ez a szeretet nem holmi sztoikus humanizmus következménye volt, hanem az Úr Jézus eleven példájának és szellemi-lelki „végrendeletének” a hatása: szeressétek egymást, amint én is szerettelek titeket (Jn 15,12). Az újszövetségi könyvek (evangéliumok, Pál, Péter, János levelei) bővelkednek ebben a szeretetre való buzdításban. A szeretetnek ilyen hirtelen „fellobbanása”, az ilyen hősiek (nem erotikus), önfeláldozó szeretetre buzdító irodalom ekkora betörése, ily váratlan megjelenése a római birodalomban párját ritkítja a történelemben. Még az Ószövetségben se találunk rá példát. Az Újszövetség szeretetfogalma (minden erotizmus nélkül, egészen az ellenségszeretelig, önmagunk feláldozásáig) mögött nem eszményesítés, se nem valami gyakorlatias érvényesülés-vágy rejlik, hanem egyes egyedül Jézus példája. Az sem lehetetlen, hogy Szent Pál az első korintusi levél azóta híressé vált tizenharmadik fejezetében magát az Urat festette le a szeretet leírásában.

Az önmegtartóztatás, a szüzesség esetében is kifejezetten Jézus élő példájára (s nem valami elvont, eszményi, bölcséleti eszmére) utalnak a források. Még csak nem is Jézus Anyjára, Máriára hivatkoznak, mint azt Ambrus és Jeromos óta főleg a nyugati, a római egyházi írók fogják tenni. Szent Ignác vértanú kiemeli, hogy aki szüzességet fogad, Krisztus „testére való tekintettel” tegye (Polyc 5,2); Irén a föltámadással hozza kapcsolatba a szüzességet (Demonstracio 41), ami szintén Krisztus megdicsőült testét, valamint az Úr szavait juttatja eszünkbe: a föltámadáskor se nem nőszülnek, se férjhez nem mennek (Lk 20,35). Azt nem kell külön bizonyítani, hogy a szüzesség se nem zsidó, se nem görög-római példákából indult el hódító útjára. Se a zsidóság, se a pogányság ilyen alakban és főleg a fönt említett indítóokokból vállalt szüzességet nem ismerte. A kereszténység ezen jelensége teljesen új. Krisztus példája nélkül egyszerűen elképzelhetetlen.

Ami pedig a vértanúkat illeti: nem annyira a bátorság, a halálra való felkészültség a feltűnő (az ilyen példákért nem kell okvetlenül az ősegyházba menni), hanem az öröm, a boldogító tudat, meggyőződés, hogy maga Krisztus szenved és győz a vértanúban, hogy a keresztények is szenvedhetnek valamit Jézusért és így hasonlókká lehetnek hozzá halálában. (ApCsel 5,41; Fil 3,10) Csak el kell olvasni a legrégebb, leghitelesebb vértanúaktákat, s rögtön meggyőződhetünk róla, miszerint nem valami végzetes, végletekbe menő hősiekedés, hanem magának a megfeszített Jézusnak a példája: a Benne való hit és az iránta tanúsított szeretet készítette a vértanúkat életük feláldozására. Mert Jézus történetisége nélkül hiábavaló lenne a legszebb vértanúság is (Ignác vértanú, Trall. 10).

Az Egyház liturgiájának legrégebb, leglényegesebb, az apostoli időkből származó része a keresztség és az Eucharistia. A keresztség a „Krisztus halálára” (Róm 6,3), „a Jézus nevére” való megkeresztelkedés szertartása, a Jézus által meghirdetett bűnbocsánat szentsége (vö. ApCsel). Az Eucharisztia pedig nem egyéb, mint a „Krisztus testében és vérében való részesedés” (1Kor 10,16), az „Úr halálának emlékeztére, amíg el nem jön” (11,26). Vagyis a kereszténység liturgiájának legrégebb, legfontosabb, központi tényei mögött is nem valami társadalmi formáság, még kevésbé a pogány vallások titokzatos beavatási szertartásainak hatása rejlik, hanem egész egyszerűen és közvetlenül az élő Krisztus és a rá való emlékezés.

Az apostolokra való állandó utalás a régi iratokban (maga Pál is csak úgy tud érvényesülni, hogy igazolja apostoli küldetését) szintén Jézust tételezi fel. Az apostolok nagyon is „élnek” az evangéliumokban, túlságosan a valóságnak megfelelő módon vannak ábrázolva hibáikkal együtt, semhogy regényalakok lennének. Minden újszövetségi Írás

hivatkozik rájuk. Az ősegyházban akkora tiszteletben állottak, hogy nemcsak az apostolokat találjuk minden felsorolás, vagy sorrend élén, a legelső helyen (vö. Ef 4,11; 1Kor 12,27), hanem ez a tisztelet kiterjed a közvetlen apostoltanítványokra is. A hit hallomásból való (Róm 10,17), a hallomás pedig Krisztus igéjéből. Ez azonban feltételezi az apostolokat, akik „küldettek” (10,15). Pál gyakran hivatkozik apostoli voltára. Ennek pedig csak abban az esetben van a hívek előtt bizonyító ereje, ha Pálnak voltak apostol elődei, akiket szintén az Úr választott ki és küldött prédikálni (vö. 2Kor 11,5).

Az Újszövetség tartalma, hangja, meggyőződése, a Jézus szavaiként megőrzött, továbbadott, feljegyzett mondanások, Jézus tanítása, egészen egyedülálló, különleges képességű, rendkívüli egyéniséget követel (vö. Dodd, *The Founder*, 22). Az első keresztények hite, meggyőződése, egész viselkedése megmagyarázhatatlan rejtély, ha elvonatkoztatunk Krisztus személyes varázsától, tekintélyétől és attól a maradandó hatástól, amit az ősegyházra gyakorolt. Az első keresztények eleve a béke emberei. Mikor még az esszének is kardot fognak a szent háborúra a rómaiak ellen, egyedül a keresztények tartják magukat távol a harctól (ezért sokat meg is öltek közülük a vakbuzgó háborúspártiak). Ez a magatartás csak Jézussal magyarázható meg. Vagy ott van egy másik jellemzően nem-zsidó vonás: a keresztény összejöveleken nincs különbség férfi és nő között. Pál ugyan nem egyszer túl szigorúnak tűnő előírásokkal zaklatja a keresztény asszonyokat (fátyolviselés, hallgatás az összejöveleken), elvileg azonban a nőknek Krisztusban való egyenjogúsága mellett nyilatkozik (Gal 3,28). Sőt ragaszkodik ahhoz az apostoli jogához, hogy munkatársként „valamely asszonyt, mint nővérünket” magával vigyen, mint a többi apostol, sőt még Kéfás is teszi (1Kor 9,5).

Ahogy ezek a keresztény zsidók Istenről, az örök életről, szeretetről, bűnbocsánatról, a törvényről beszélnek és írnak, annyira új, annyira meglepő, annyira váratlan, annyira elüt a megszokott ószövetségi életmódtól, gondolkozástól, hogy Krisztus példáján és tanításán kívül egyetlen elégséges magyarázatot sem vagyunk képesek találni a rejtély megoldására.

Ragadjunk ki csak úgy találmányra néhány példát az újszövetségi könyvekből. Mindenekelőtt maga az Újszövetség görög szövege: egy-két írást leszámítva, az újszövetségi könyvek nyelve meglehetősen darabos, egyszerű, egyáltalán nem a klasszikus görög stílus. Nyelvtanilag is, stílus szempontjából is sok kívánni valót hagy maga után. Ráadásul tele van arám sajátosságokkal, a görög nyelvben idegenül, furcsán hangzó kifejezésekkel. Még Lukácsnál is, aki a legelfogadhatóbb stílusban írta meg evangéliumát, sok az arám kifejezés, főleg ott, ahol Jézus szavairól van szó. Miért nem fordítottak ezek az írók, vagy maga az Egyház több gondot a Jézussal kapcsolatos szövegek kicsiszolására? Pedig egészen biztos, hogy az ősegyházban is voltak jó írók, két nyelvet beszélő keresztények, akik mind arámul, mind pedig görögül jól tudtak írni és beszélni. A szent szövegek nyers, csiszolatlan, nyelvtanilag nem egyszer pontatlan jelensége mögött ott találjuk Jézus nyelvét, az arámot, amelyen Jézus halhatatlan példabeszédei, felejthetetlen szavai és egész tanítása elhangzott, és még a görögre fordított szövegek összeállításakor is visszhangzott az írók és a hívek fülében. Jézus nyelve, az arám közelsége, a rá való emlékezés kötötte, gátolta a szent szerzőket a görög nyelv és kifejezések korlátlan használatában. De ami hiány, hiba a görög stílusban, az érv a tartalom megbízhatósága mellett.

Sok olyan szó és kifejezés fordul elő az Újszövetségben, amelyek az Ószövetség könyveiben kizárólag Istenre vonatkoznak, itt viszont Jézust jelölik meg. Ilyen szavak pl. az „Úr”, a „Jegyés”, az „Egyház”, a „Név”. Egyedül Jáhve, Adonáj az Úr; csak Őt mondják Izrael Jegyésének, Urának a próféták; Az Egyház Jáhve gyülekezete; egyedül az ő Neve szent, s csak ezt a Nevet szabad segítségül hívni annak, aki üdvözülni akar. Az Újszövetség könyvei ezeket, az egyedül Jáhvének fenntartott kifejezéseket minden további nélkül Jézusra alkalmazzák: Ő a „jegyes” (völegény, Mk 2,19; Jn 3,29); Jézus az Úr, az Úr Jézus Krisztus (nyugodtan elmondhatjuk, hogy az Újszövetség egyik nagy témája!); az Egyház az „övé” (Mt

16,18). Az Ő nevében kell imádkozni, keresztelni; az Ő nevét kell segítségül hívni, az Ő nevében bocsátják meg a bűnöket. Nem is adatott más név, amelyben üdvözülni lehet, csak Jézus nevében. Ez a Jézus éppen olyan hitet kíván maga iránt, mint amelyet csak Jáhve követelt meg Izraeltól. Mindmegannyi hallatlan, képtelen dolog Izraelben! Mindez nem egy ember találmánya, nem egy kis csoport hírverésének hatása, hanem az Egyház nagy felfedezése, szilárd meggyőződése. Mindennek csak egyetlen magyarázata lehet: ha az evangéliumok, az Egyház szóhasználata mögött van Valaki, aki egyenrangúnak tartotta magát Izrael Istenével, és aki meg tudta győzni tanítványait, az ősegyházat, hogy csakugyan ő az Isten Fia! A benne való hit nemcsak hogy nem halványult el a megpróbáltatások, a véres üldözések alatt, hanem egyre tisztult, erősödött, ragyogóbbá vált. Már maga az „isten Fia” kifejezés is merő képtelenség, lélektani lehetetlenség, hittudományos értelmetlenség a Krisztus korabeli zsidóság között. Azt, hogy ilyen hirtelenül, gyorsan szállóigévé vált, nem lehet sem képzeletjátékkal, sem holmi szédelgő, beképzelt tanítóval megmagyarázni. Valaminek történnie kellett. Kellott lennie Valakinek, aki végképp fölforgatta a régi felfogásmódot, és olyan hatással volt korára, hogy a történelem még ma is érzi ennek a Valakinek a jelenlétét.

Ebből a néhány példából is látható, mennyire minden a történeti Krisztusra utal, hozzá vezet, őt tételezi fel: a kereszténység dómjai, székesegyházai; a ma már az emberiség közkincsének mondható Biblia (hogy az Ószövetség is azzá lett, azt az Újszövetségnek köszönheti); az ősegyház legjellegzetesebb vonásai: szeretet, szüzesség, vértanúság; a liturgia; az apostolokra való hivatkozás; az első keresztények meggyőződése, viselkedése, újszerűsége, beszédmódja, szóhasználata (ahogy az az újszövetségi könyvekben visszatükröződik): mind-mind nem valami világnézetre, bölcsesetre utal, hanem egy megtörtént eseményre, egy nagyon is határozott, felejtethetlen Személyre, akit Jézus Krisztusnak mond a történelem.

A megtestesülés titka

A veszély kezdettől fogva fennállt, hogy az „istenített”, a „felmagasztalt” Krisztus, a „hit” Krisztusa elsekélyesíti, elhomályosítja, sőt ki is oltja az igazi, a történelmi Krisztust. Ez a veszély főleg az Egyházon kívüli, az Egyháztól elszakadt keresztények soraiban jelentkezik újra meg újra (a doketizmustól Bultmannig). De az Egyházban is jelen van annak a veszélye, hogy a kultusz, a liturgia, az ájtatosságok és egyéb erénygyakorlatok magát Krisztust háttérbe szorítják, sőt teljesen eltakarják a történeti, a „hús és vér” Krisztust.

Jézus Krisztusnak „testben való eljövetele” (1Jn 4,2; 2Jn 7), azaz történelmi valóságának elfogadása már az ősegyházban az igazhitűség (ortodoxia) biztos ismertetőjele, legfőbb záloga volt. Nélküle sem a bűnbocsátnak, sem a keresztségnek, sem a reménynek nincs alapja és biztosítóka. Ha Jézus testben való eljövetele nem igaz, nem történt meg valójában, akkor üres fecsegés a keresztről, Jézus megváltó haláláról, vagy a föltámadásról való beszéd. Akkor hiábavaló a szüzek önkéntes áldozata és a vértanúk magasztos példája (így érvelnek az írók, kezdve Antióchiai Ignációl az egész második századon át). Krisztus testben való eljövetele, azaz a „megtestesülés” lesz majd a nagy Krisztus-tannal foglalkozó zsinatok ütőkártyája, s ugyancsak vele érvelnek majd az egyházatyák Mária „istenanyaságának” bizonyítására. Tertullian nem habozik a „világ egyetlen reménységének” nevezni Krisztus „testét” (caro), azaz történeti valóságát, a megtestesülés megtörténtét.

Ignác vértanú és Irén nem győzik ismételni Jézus Krisztusnak Máriától, egy valóságos, hús-és-vér-anyától való születését. Éppen ők, akik Jézusnak Istentől való örök születését, az Emmanuel-titoknak Krisztusban való beteljesedését olyan állhatatos meggyőződéssel hangoztatják. Ignác és Irén Krisztus kortársaira, tanítványaira támaszkodó, közvetlen,

megbízható hagyományra tudnak hivatkozni. Hozzávehetjük még Polikárpot is. Az ősegyháznak ez a három csillaga, koronatanúja nemcsak szavának tanúbizonyságával és írásban, de ami még fontosabb, életével, vértanúhalálával is igazolta, és pedig a legfélreérthetlenebb módon az Egyháznak Jézus történetiségébe vetett hitét.

Ez a megingathatatlan meggyőződés teljesen megegyezik az újszövetségi levelek tanúságával, amelyek szerint „köztudomású”, hogy az Úr Jézus „Júda törzséből” (Zsid 7,14), „test szerint Dávid nemzetségéből” (Róm 1,3), „Dávid sarjaként” (2Tim 2,8), „asszonytól született” (Gal 4,4), és „aki Poncius Pilátus alatt tanúságot tett az igaz hitvallás mellett.” (1Tim 6,13) Ugyanezek az írások ezt a történeti Jézust vallják Isten Fiának, a dicsőség Urának.

Az ősegyház, élükön az apostoli kor íróival és a vértanúkkal, teljesen tudatában volt Krisztus történetiségének „köztudomású” tényével. Érthető okoknál fogva azonban Krisztus rövid földi életéből a kereszthalál kapta a legnagyobb figyelmet az írásos feljegyzésekben. Ezt annyira fontosnak tartották, hogy a nagy Origenes nem félt kijelenteni: ha nincs időnk, vagy módunk Jézus csodáiról és keresztségéről beszélni, hagyjuk el a csodákat, de feltétlenül emlékezzünk meg Jézus keresztségéről! (Bertrand, 116)

A tény azonban a napnál is világosabb: az Egyház hitének alapja a megtestesülés történetiségében való szilárd meggyőződés. E nélkül a csak „istenfia” Krisztusból előbb-utóbb a pogány vallások isteneihez hasonló bálvány lett volna. Vagy ha nem, hát valami elvont bölcséleti eszme vált volna belőle. Hogy egyik se következett be, annak Krisztus Anyja az oka: Mária csakugyan Jézus anyja; Jézus igazán ember, történeti valóság. Az Egyház hite nem egy eszmén, még kevésbé regén alapszik, hanem egy korabeli eseményen, aminek bárki utána járhatott, amelynek valóságáról akárki hiteles módon meggyőződhetett.

Nehéz is lenne elképzelni, hogy egy olyan szentírási érzékkel rendelkező, olyan képzettséggel, ismeretekkel megáldott valaki, mint Pál; vagy olyan zsidó múlttal rendelkező egyéniségek, mint Jakab, vagy Péter, vagy János (hogy csak a fejeseket, a fő-fő apostolokat említsük, Gal 4, 6; 2Kor 12,11) szó nélkül elfogadták volna a Jézusról való állításokat, anélkül, hogy csak egyszer is vették volna maguknak a fáradságot, hogy utána nézzenek, vajon csakugyan egyeznek-e az írások Jézus életének főbb adataival, kezdve a betlehemi születéstől a „szűzen szülésen” át a Dávidtól való leszármazásnak minden Messiást-váró igaz zsidó számára való roppant fontosságáig. Hogy maga az akkori főpap nem osztotta az első keresztények véleményét, még nem bizonyíték a tények ellen, ismerve Kaifás és Annás jellemét a korabeli forrásokból, valamint a Jézussal kapcsolatos tragikus eseményeket. Azt is tudjuk, hogy a második század elején történt nagy zsidó felkelés idején épp az akkori főpap (Akiba) hivatalosan Messiásnak nyilvánította ki a lázadás vezérét, Bar Kokebát, aki pedig nem volt egyéb, mint a feltartóztatlan események tragikus áldozata. Vagyis a Krisztus korabeli főpapok nem mutatnak valami nagy érzéket az idők jeleinek olvasásában.

Harc a tévtanítókkal

A hangsúly mégsem Jézus nyilvánvaló történetiségén van, hanem magán, a hit számára megingathatatlan tényen, hogy ez a Jézus a várva-várt Messiás, maga Izrael Istene az Emmánuel titkában. Az eretnekek éppen ezt a hittitkot homályosítják el. Véges értelmükkel, csupán képzeletükre hagyatkozva, egyéni elgondolásuk, véleményeik mércéjéhez szabva elválasztják a Jézust a Krisztustól (Irén). Vagy történetiségét, a Szűztől való születését, ember voltát, halálát (s következésképpen föltámadását is) tagadják, pusztán „látszatnak” mondják – afféle isteni „komédia” –; vagy csak Isten „fogadott” fiát látják benne; ismét mások elismerik benne a Messiást, de sem istenfiúságát, sem szűzen születését nem tartják hitre érdemesnek.

Irén szent felháborodással veti szemükre, hogy önkényesen meghamisítják azt a Krisztus-képet, amelyet az apostolok hagytak ránk. Kényükre-kedvükre alakítják, kisebbitik, elvesznek belőle, törölnek rajta, hozzátesznek. Viszont egyikük sem képes csak egy pontban is az apostolokra hivatkozni a maga Krisztus-képének hitelességét illetően. „Menekülnek az Egyház közösségéből, kerülnek a hit útját”; és egymással is állandóan harcban, ellentmondásban állnak (Efrém, in Diatess. 11,17)

Irén leginkább azt kifogásolja bennük, hogy nem illenek bele a hagyomány hiánytalan láncolatába. Ez a folytonosság pedig nem egyéb, mint a próféták – Jézus – az apostolok – és az úgynevezett „presbiterek”, vének Istentől rendelt egymásra következősége, folytonossága. Ezen a folytonosságon alapszik az Egyház hite. A második században, vagy inkább a századfordulón, ezek a rejtélyes „vén”-ek voltak az Egyház hiteles hagyományának legszavahihetőbb tanúi és őrzői. Nagy tekintélynek örvendtek a századforduló keresztényei előtt. A sok névtelen „vén” közül minduntalan fölbukkan Polikárp, Papiász, Arisztion és egy titokzatos János a régi írásokban. Irén még ma is érezhető meghatódottsággal és némi büszkeséggel emlékezteti hűtlenné lett barátját Polikárpra, akit fiatal korukban együtt hallgattak még Kisázsiaiban. (Fragmenta, Epist. ad Florinum, Fr. 2. vö. Ench. Patr. 264) Polikárp az apostolok tanítványa volt, ismerte és hallgatta János apostolt. Nagy kort megérve, eleven kapocsként számított az apostolok kora és a második század közepének Egyháza között. Jelleménél, hiténél, példás életénél fogva a nem-keresztények között is nagy tiszteletnek örvendett. Kisázsia egyházának egyik fénylő csillaga volt barátjával, Antióchiai Ignác vértanúval együtt, akit még maga Péter tett meg az antióchiai egyház fejévé. Antióchia pedig tudvalevően a leghitelesebb hagyományok egyik őrzőjének számított az ősegyházban. Pál is, Lukács is otthonosan mozgott itt, sőt Péter is működött ebben a városban. Jakabnak, az „Úr testvérének” jeruzsálemi közössége mellett Antióchia volt az ősegyház hitének legközvetlenebb, legékezebben szóló biztosítéka. A kisázsiai egyházak (pl. Efezus) közvetlenül ebből a forrásból vették a Krisztusról szóló értesüléseket. Ennek egyik legfényesebb bizonyítéka éppen a már említett Polikárp vértanú, akinek ránk maradt levele már szinte az egész Újszövetséget idézi. Vértanúaktája az ősegyház leghitelesebb iratainak egyike. – Az Irén által annyira emlegetett „eretnekek” éppen ettől a szent közösségtől tartják magukat távol, és Krisztust is saját képükre és hasonlatosságukra szabják.

Özséb visszásírja azokat az időket, amikor az Egyház még „szűz” volt, mert még semmiféle haszontalan, ártalmas tévtanítás nem torzította el Krisztusba vetett hitét. A nagy egyháztörténészt, Hégiszipposzt idézi (†180 körül), aki szerint éppen az apostoli tanításnak, az apostolok Krisztus-képének hiteles, sérthetetlen volta miatt nevezik az Egyházat „szűz”-nek (Eus. III, 32,7; IV. 22,4).

Vagyis éppen ez teszi elsősorban „ragyogó tisztává” az Egyházat, „amelyen sem szeplő, sem ránc, sem egyéb afféle nincsen, hanem szent és szeplőtelen” (Ef 5,26-27). Ezért szeretik az egyházatyák – Irén, Origenes, Ciprián, Ágoston, hogy csak néhányat említsünk a nagyok közül – olyan nagyon az Egyházat, ezért ragaszkodnak hozzá olyan hűségesen még akkor is, ha éppen ez a hivatalos Egyház bizonyos félreértések következtében mostohán bánna is velük (mint pl. Origenes és Vazul esetében). Mert „ahol Krisztus”, ott az Egyház, és ahol az Egyház, ott a Krisztus” (Ign. Smyrn. 8). Ez pedig egyedül a „katolikus” Egyházzal mondható el.

Az Egyház felelősségének teljes tudatában vigyázott a Krisztus-arc sérthetetlen tisztasága felett. Ezért választotta el kezdettől fogva élesen egymástól az evangéliumok Krisztusát az apokrifák jámbor, képzelet-szülte Krisztusától. Ugyancsak az ősegyház fejlett bíráló érzékére vall az is, hogy még a nagy tisztelettel körülvett „vén”-ekkel szemben is nem egyszer tartózkodó álláspontra helyezkedett, ha egy-egy heves vérmérsékletű, bőbeszédű, együgyű, hiszékeny „vén” jóhiszeműen összekeverte a történeti Krisztust a képzelődés, vagy a jámbor áhitat által kiszínezett Krisztus-képpel. Papiász esete a legjobb példa erre. Papiász sok „régii”

embert ismert az apostol-tanítványok közül. Roppant tudásvágygal, türelmetlen mohósággal gyűjtötte össze, jegyezte fel mindazt, amit csak hallott az állandó beszélgetések folyamán az apostolokról. Öt kötetet tettek ki ezek a „beszélgetések”. Érdekes, hogy ez a látszólag értékes gyűjtemény nem maradt ránk, csak néhány töredékes, szétszórt idézetben, pedig sokszor hivatkoznak rá az ókori írók Iréntől kezdve egészen Özsébig. Viszont nemigen siratják, hogy elveszett. Tudták róla, mennyire megválogatás nélkül gyűjtötte anyagát és magyarázta „forrásait”.

A nagy Jusztin, sőt maga Irén is, de még az egyedülálló Origenes is nem egyszer engedte magát félrevezettetni, megtévesztetni a régiektől. Akkor volt a Krisztusra vonatkozó hagyomány becsülete és tekintélye az Egyház nagyjainak szemében. Ám az Egyház józanabbul, higgadtabban, tárgyilagosabban kezelte még tulajdon forrásait. Özséb a negyedik század széles látókörű, képzett egyháztörténésze is nem egyszer meglepő, majdnem „modern” bíráló érzékkel tárgyalja a régieket, pl. Papiászt, Irént, főleg ha valamelyik ilyen „vén” „mesébeillő képzelődésnek” adta át magát, mint azt Özséb Papiászról megállapítja. (III, 39).

„Született Szűz Máriától”

Legyen szabad a fentiek igazolására egy-két példára hivatkoznunk, mégpedig a legnagyobb, vagy ha úgy tetszik, a legkényesebb példára, Jézus szűzen születésére.

Maga Harnack is kiemeli (History of Dogma, I. 100, jegyzet), hogy bár hasonló (de nem azonos) példákat bőségesen találunk a görög-római és egyéb regékben is, ám ezeknek a regeszerű elbeszéléseknek, legendáknak szinte semmi hatásuk sincs a Krisztus korabeli zsidóságra. Világos tehát, hogy az evangéliumok (Mt, Lk) elbeszéléseinek Jézus szűzen születését illetően semmi közük sincs a pogány hitregékhez. Ezt különben a keresztény írók is állandóan hangoztatják, éppen azok, akik jobban ismerték még – tapasztalatból – ezeket a titokzatos elbeszéléseket, mint a mai tudósok, akik csak a múltból ránk maradt leírásokra vannak utalva kutató munkájukban. Az pedig nem szorul külön magyarázatra és bizonyításra, hogy Jézus korának a zsidósága nem ismerte az efféle legendás születési történeteket. Az evangéliumok története tehát egyedülálló, eredeti, a maga egészében keresztény „alkotás”.

Igaz ugyan, hogy Izaiással támasztják alá az evangéliumok ezt a hittitkot: „íme a szűz méhében fogan és fiút szül” (7,14; Mt 1,23-24). Izaiás görög fordításában, az ún. Hetvenes fordításban csakugyan „szűz”-et olvasunk. Az eredeti héber szövegben azonban olyan szó áll („alma”) amely nem szüzet, hanem csak még nem férjezett leányt, hajadont jelent. A hébernek volt szava a szűzre is („bethulah”), Izaiás mégsem ezt, hanem az „alma” szót választotta. Erre azt mondhatná valaki, hogy az evangélistáknak kapóra jött a görög fordítás. Elhallgatva a héber szöveget, a megmásított görög fordításra építették fel érvüket a szűzen születés mellett.

Ám éppen ez az elgondolkoztató. Mert csakugyan így volt. Ha a valóban megtörtént szűzen születést akarták bizonyítani a görög szöveggel, jogosan tehették. De méltán bírálhatnánk őket, ha egy meg nem történt eseményt akartak volna erőnek erejével szavahihetővé tenni azáltal, hogy szántszándékkal egy pontatlan, helytelen fordítással próbálták volna eleve elhallgattatni az esetleges kételyeket és ellenérveket.

Lélektanilag még csak feltételezni is képtelenség, hogy olyan vérbeli, törvényen nőtt izraelita, mint a farizeus Pál, vagy Jakab, sőt maga Péter, vagy János is áldozatává esett volna az ilyen irodalmi szemfényvesztésnek és hajlandó lett volna nemcsak áldását adni egy ilyen elbeszéléshez, de még arra is ráállt volna, hogy maga is így, ebben a formában hirdesse Krisztus történetét és életével, vérével megpecsételje annak igazságát. Olvassuk csak el figyelmesen az Újszövetség leveleit, és azonnal meggyőződhetünk róla, milyen kényesek

voltak az apostolok arra, hogy csak azt hirdessék és adják tovább a híveknek, amit kezdettől fogva hirdettek, s adtak tovább a „szemtanúk”, az „Ige hirdetői” (Lk 1,2). Szent Pál olyan hallatlan kifejezést használ, mint ez: „ha az égből angyal szállna le, és mást hirdetne, mint amit mi, átkozott legyen!” (Gal 1,8)

Semmi kétség sem férhet hozzá: az ősegyház féltékenyen őrködött a Krisztus körüli hagyomány hitelessége, megbízhatósága felett. Polikárp vértanú nem habozik a „Sátán elsőszülöttjének” nevezni azokat, akik kényük-kedvük szerint elferdítik és magyarázzák az Úr szavait. (III, 2)

A zsidók szemükre vetették a keresztényeknek, hogy hittételeik érdekében elferdítik az Ószövetség bizonyos szövegeit, csakhogy álláspontjukat igazolják, s azokat Krisztusra alkalmazzák. A szűzen szülés volt az egyik ilyen vitatott pont már a második században. Erre a keresztények azt felelték, hogy a héber szöveget nem a keresztények fordították le, hanem maguk a zsidók, jóval Krisztus előtt. Így tehát az „almá”-nak „parthenos”-szal (szűz) való fordítása is a zsidók, s nem a keresztények műve.

A zsidók eleinte büszkék voltak a Hetvenes fordításra. Alexandriában évente meg szokták ünnepelni a görög fordítás emlékét. Ez a görög Biblia volt Krisztus korában a szétszórtan élő zsidóság hivatalos Szentírása. Sokan, így maga a híres Philo is, sugalmazottnak tartották a görög szöveget is. Az ősegyház is ezt a görög Bibliát használta. Az újszövetségi írók is jobbára belőle idézik az ószövetségi szövegeket.

A zsidók azonban, látva, mennyire „szabadon” bánnak a keresztények az ő Bibliájukkal Krisztus Messiás-voltának, valamint istenfiúságának igazolásánál, az „átok napját” kezdték a héber Bibliának görögre való lefordításában látni. Egyszerre elvesztette a Hetvenes fordítás a zsidóság előtt az eddigi népszerűségét. Nekifognak újra lefordítani az egész Ószövetséget, szóról szóra, nem egyszer figyelmen kívül hagyva a görög nyelvtant, hogy kihúzzák a keresztények érvei alól a szentírási bizonyítékok talaját.

Két ilyen új fordítást ismer a történelem (Aquila és Symmachus). Jusztin is ismeri és használja az új fordítást is. Origenes szintén felvette híres Hatos fordításába az új fordítást is. A keresztények ismerték tehát és tisztában voltak a héber szöveg és a görög fordítás nyelvi és tartalmi nehézségeivel is. Elég elolvasni Jusztin vagy Irén idevágó fejezeteit a szűzen szüléssel kapcsolatban. Mindkét egyházatya a régi zsidó felfogást osztja, amely szerint a Hetvenes, azaz a görög fordítás is sugalmazott. Jusztin csodálkozik is azon, hogy a zsidók hirtelenül úgy megharagudtak rá, jöllehet annak előtte olyan büszkék voltak fordításukra.

Érdemes meghallgatni Irén érvelését. Szerinte az apostolok világosan látták az Izaiás szövege körüli nyelvi különbséget. Jól tudták, mi áll a héber szövegben. Ha mégis a Hetvenes fordítást tekintették irányadónak ebben a fontos kérdésben, annak egyedüli oka az volt, hogy Péter, János, Máté és Pál olyan értelemben hirdették és adták tovább a Jézus születéséről szóló evangéliumokat, ahogy azt a „vén”-eken keresztül még ma is vissza tudjuk vezetni egészen az apostolokig. (III, 21,3; 21,4) Tehát semmiképpen sem a keresztények ügyes mesterkedése, vagy a szövegbe való ravasz betoldása rejlik a szűzen szülés elbeszélése mögött, hanem a megtörtént tény vetett új fényt a Szentírásnak eddig egy bizonytalan pontjára, amennyiben most lett igazán világossá, hogy a Hetvenes fordítása a héber szöveg prófétai, gondviselészerű értelmezése volt.

Ma, amikor újra felelevenítik a szűzen szülés körüli vitát, főleg protestáns kutatók köreiben, érdemes eszünkbe idézni, hogy az ősegyház, nevezetesen olyan tekintélyes írók, mint Jusztin és Irén, nemcsak hogy tudatában voltak a kérdés fontosságának, hanem első kézből való anyag állott még rendelkezésükre, amikor erről a kérdéstről írtak. Jusztin, mint tudjuk, Szamariában született a századfordulón, ott, ahol még elevenen élt Krisztus emléke. Ismerte Efezust és Rómát, az ősegyház legtekintélyesebb egyházait. Irén szintén kisázsiai származású. Polikárpon keresztül bőséges anyagot gyűjthetett az ősegyház hitére és tanítására vonatkozólag. Tehát azt is tudniuk kellett, hogy az Egyház számára Jézus szűzen szülése

„hittitok” volt (Jusztin, Dial. 43,3), amit Ignác vértanú szerint ki kellene hangosan kiáltani a világba (Eph. 19,1).

A mai egyháztörténelem is tudja, hogy az ősegyház (s egyúttal a leghitelesebb hagyomány) kettős gyújtópontja a kisázsiai Antióchia és Róma volt. Jeruzsálem ugyan időrendben megelőzi Antióchiát, de sem Péter, sem Pál nem működött Jeruzsálemben. (Ott Jakab, az „Úr testvére” volt az általánosan elismert „egyházfő”.) Annál élénkebb szerepük volt a kisázsiai egyházak életében és fejlődésében Péternek és Pálnak. Lukács evangéliuma is ebből a körből való. A hagyomány szerint egyideig Péter volt az antióchiai egyház feje. Elképzelhetetlen azért, hogy Lukács teljesen önkényesen, az egyetemes felfogástól eltérve, Péter és Pál megkerülésével, azok tudtán kívül írta volna meg a szűzen szülésről szóló történetet. Ez annál kevésbé valószínű, mert a zsidó Máté Lukácstól függetlenül, lényegében ugyanazt mondja Jézus születésével kapcsolatban. Nehéz lenne feltételezni, hogy Jakab, az Úr testvére, akinek volt elég tekintélye és bátorsága ahhoz, hogy még Pált is törvénytartásra serkentse (ApCsel 21,17-26), szó nélkül tűrte volna el Jeruzsálemben, hogy kitalált legendákat terjesszenek az Úrról, amik sohasem történtek meg!

Mint látható, a szűzen szülés éppen a zsidó környezetben volt legotthonosabb a hívek között, míg az alexandriai környezetben nem tulajdonítottak neki kezdetben akkora jelentőséget a hithirdetésben (Márk evangéliuma). Pedig ott, a pogány környezetben, jobban beleillett volna a lélektani, vallási gondolkodásmódba, mint pl. Jeruzsálemben, vagy Péter és Pál Antióchiájában. Már az is elgondolkoztató – hittudományi és lélektani talány – hogy miként terjedhetett el ez a hittétel oly hamar az egész Egyházban, amely megalkuvást nem ismerő harcban állt a pogány hitregékkel. Már ott találjuk a legrégebb hitvallásokban Közel-Kelettől egészen Rómáig. Ezek a régi hitvallások Kisázsiára, Palesztinára utalnak, azaz apostoli eredetre vallanak (vö. Lietzmann, Symbolstudien, 17).

A mai szentírástudósok nem egyszer csodával határos teremtő erőt, tüneményes képzelőerőt tulajdonítanak az első keresztényeknek, főleg az Újszövetség íróinak, vagy magának a közösségnek. Közben megfélemedeznek ugyanezeknek a csodálatos, ismeretlen lángelméknek józan ítélőképességéről. Mintha csak a teremtő képzelőerőből kaptak volna bőségesen, s mintha ítélet dolgában tanulatlan, együgyű, hiszékeny emberek színvonalán álltak volna. A szövegek tárgyilagos, pártatlan olvasásakor éppen az ellenkező benyomást kapjuk. A görögországi kis Bereában sem fogadták el pusztán egyszeri hallomásra Szent Pál meggyőződésből fakadó, lelkes érveit. „Nap nap után kutatták az Írást, vajon a dolgok valóban úgy állnak-e?” (ApCsel 17,11) Bizonyára nemcsak a bereai hívek voltak ilyen bírálógatók, lelkiismeretesek a kutatásban. Pál maga is, Jakab, Péter és a többiek is ugyanily beállítottsággal rendelkeztek. Sőt a szövegek után ítélve, nem egyszer heves viták, összetűzések előzték meg az igehirdetés egyes kitételeit. Egyszerűen elképzelhetetlen, hogy csak a szűzen szülés képezett volna kivételt.

Szent Pál hallgatása

Újabbán Márkot és Pált szokás kijátszani Máté és Lukács ellen. Sem Márk, sem Pál nem tesz említést Jézus szűzen szüléséről. Márk esete nem olyan nagy nehézség, hiszen ő Péternek, az antióchiai egyház fejének tanítványa volt, s így ismernie kellett az antióchiai iskolából származó Lukács evangéliumának anyagát. Annál is inkább, mivel Lukács nyíltan megmondja előszavában, hogy ő csak a meglévő forrásokból és szemtanúk vallomásaiból állította össze könyvét (1,2). Lehetetlen, hogy mindez Pál előtt teljesen ismeretlen lett volna. A hagyomány szerint éppen ez a Lukács volt Pál legmegbízhatóbb és leghűségesebb kísérelője.

Ne kívánjuk Páltól, hogy szóról-szóra megismételje az evangéliumokat. Az az ember, aki nem szeretett ott dolgozni és aratni, ahol mások vetettek és munkálkodtak, nem szívesen

ismételte azt, amit már mások világosan hirdettek. Krisztus csodáiról sem tesz említést (bár önmagáról írva megjegyzi, hogy „nagy türelemmel, jelekkel, csodákkal és csodálatos erőkkal” mutatta meg apostoli voltát -2Kor 12,12); sőt Jézus szavait sem idézi kifejezetten, amikor pedig idézi, olyan mondásra utal, amelyik egyetlen evangéliumban sincs feljegyezve (ApCsel 20,35). Ne csodálkozzunk tehát, ha sem Lukács, sem Máté elbeszélésére nem találunk nála semmiféle utalást sem. Ez jellegzetesen szentpáli vonás.

Különb is Pált egészen lefoglalja, hatalmába keríti a Krisztus keresztségének és föltámadásának az igézete, valamint a Krisztusban való hitből származó megigazulás nagy felfedezése. Nos, Pál Isten Fiának nevezi azt, aki Istennek az „asszonyból” lett fia (genomenon – Gal 4,4) Maga a kifejezés meglepő. Az Ószövetség rendszerint az apát említi a nemzetségtáblákban. Egyetlen újszövetségi szerző sem beszél hivatalosan Jézus földi, azaz valódi apjáról. Pál is csak az „asszonyt”, azaz Jézus anyját említi, ami meglepő a szentírásismerő, farizeus Pál esetében. Pál kifejezésének talán legjobb magyarázata Ignác vértanú kifejezése: „Máriából és Istenből” (Ef 7). Talán az sem véletlen, hogy Ignác éppen az efezusi híveknek írt levelében használja ezt a kifejezést, mert ők voltak legjobban beavatva ebbe a hittitokba. Hippolit is ennek az általános hitnek ad kifejezést, mikor az Ige kettős születéséről beszél (Cant. 2,23): Istentől és a Szűztől. Az is elgondolkodtató, hogy Pál Jézus istenfiúságát a Szentlélek erejének tulajdonítja, mondván, hogy Jézus „test szerint” Izrael fia, de föltámadásának következtében „Isten hatalmas Fia”. (Róm 9,5; 1,4)

Szent Pál a római levélben (5), valamint az első korintusi levélben is Krisztust az új, a második Ádámnak nevezi. Pál számára azonban az első Ádám minden kétséget kizáróan közvetlenül Isten kezéből való, új teremtés. Az első Ádámnak a másodikkal való összehasonlításának csak akkor van bizonyító ereje, ha a második Ádám még közvetlenebbül az Istentől való, az „Istené” (1Kor 3,23), ha csakugyan „új teremtéssel” állunk szemben. Ez pedig csodálatosan beleillik Máté és Lukács elbeszélésébe Krisztus szűzen születésére vonatkozólag.

Az Egyház azonban kezdettől fogva, érthető okokból a föltámadásra fektette a fősúlyt. Hiszen ezen állt, vagy bukott már Pál szerint a keresztény hit (1Kor 15,14). Elsősorban a föltámadásban látták Krisztus istenfiúságának legfényesebb igazolását: „Aki test szerint Dávid nemzetségéből született, de akit isteni természete szerint halottaiból való föltámasztása óta, Isten hatalmas Fiául rendelt.” (Róm 1,4) Egyszerűen nem igaz, hogy Krisztus istensége és föltámadása az Egyház szüleménye. Éppen az ellenkezője áll: ti., hogy az Egyház a föltámadás és Krisztus istenségének megmagyarázhatatlan, de elvitathatatlan tényéből született (Dodd, *The Founder*, 163, 29). Ez volt kezdettől fogva a „Krisztusról szóló tanítás” (1Kor 1, 6) lényege. Irén azonban megjegyzi, hogyha a szűzen születést nem fogadjuk el, hogy hihetnénk akkor a föltámadásban? (Demonstracio 38). (Azaz Irén korában a föltámadásban való hit annyira azonos volt az Egyház lényegével, hogy maga ez a tény elég volt a szűzen születés valóságának bizonyítására.) Fordítva is mondhatjuk: ha hisszük a nagyobb lehetetlent (ti. az ember számára lehetetlent), nincs okunk kételkedni a kevésbé lehetetlenben. – Mint láttuk, a föltámadás központi helyet foglalt el kezdettől fogva az apostoli igehirdetésben. A szűzen születést is ezzel kapcsolatban kell néznünk. Nem csoda, ha oly hamar belekerült az evangéliumokba is, amelyek Márk után íródtak, és ugyanolyan gyorsan ott találjuk a legrégebb hitvallásokban is. A Tertulliósnál található mindhárom klasszikus szövegben ott szerepel a szűztől való születés is. Tertulliósnak pedig, mint ismeretes, úgy idézi ezeket a szövegeket, mint amelyek a „regula fidei”-hez, azaz az Egyház legősibb, legegyszerűsített hitéhez, hagyatékához tartoznak (vö. Lietzmann, *Symbolstudien* 26,28).

Jézus testvérei

Ha a fentebbi fejtegetések helytállóak, akkor egyszerre világossá válik előttünk, miért döntött az Egyház olyan értelemben Jézus „testvéreivel” (Mk 6, 3; Mt 13, 55) kapcsolatban, ahogyan az minden hívő keresztény előtt ismeretes. Az evangéliumokban nem Jézus édestestvéreiről, hanem legfeljebb unokatestvéreiről van szó. Nyelvi szempontból az evangéliumok kifejezését így is, úgy is lehet érteni, mivel a héberben nincs külön szó a testvér és unokatestvér különbségének megjelölésére: a testvér szó mindkettőt jelentheti.

Már az ősegyházban sem hiányoztak a kísérletek ennek a nyelvi bizonytalanságnak a megoldására. Voltak, akik Jézus testvéreit József feltételezett első házasságából származtatták (de anélkül, hogy bizonyítani tudták volna ezt). Mások nem láttak volna semmi nehézséget abban, hogy Jézus születése után Máriának több gyermeke született Józseftől. Szerintük Mária szüzessége csak Jézusra vonatkozott, az elsőszülöttre, de nem az utána születendő gyermekekre, Jézus testvéreire. Ez azonban csak még jobban bonyolítaná a tényállást: ugyan ki és mi kezeskedne akkor mellette, hogy csak Jézus, az elsőszülött lett a Szentlélektől fogantatva, míg a többi gyermek természetes úton született? Ki tudná, vagy merné meghúzni a határt a Szentlélek és a természet működése között? Az ilyen magyarázat már a hitrege világába vezetne bennünket. Az Egyház, a Szentlélektől vezetve, azonnal érezte, hogy a nagy hittitok nem engedi meg az ilyen bonyolult magyarázatot. Isten nem szorul az emberi furfangosság mesterséges védelmére. Különben is Jézus testvéreinek legalább a felét nem nehéz magukban az evangéliumokban Máriának, Jézus anyjának testvérétől született gyermekekkel azonosítani (Mária, a Jakab és József anyja: Mk 15,40; Mt 27, 56; Jn 19, 25).

A Törvény

Az Újszövetség felületes olvasásakor könnyen azt a benyomást kapja az ember, mintha holmi zsidó-keresztény vitáról lenne benne szó, vagy mintha idejétmúlt hagyományokról, a törvényről, szombatról, körülmetélkedésről, templomról, templomi áldozatokról és hasonlókról folyna a vita. A rómaiak nem is láttak mögötte egyebet „a törvénnyel kapcsolatos kérdéseknél” (ApCsel 23,29). Valóban megvolt a veszélye annak, hogy a törvény körül forgó, nem egyszer szenvedélyes vitatkozás (ApCsel 15,7) háttérbe szorítja magát Krisztust is. Hogy ez mégsem történt meg, annak két oka is volt. Az egyik Krisztusban keresendő. Nélküle sohasem indult volna meg ez a nagy harc a törvényt illetőleg. Ugyan kinek is jutott volna eszébe feszegetni a körülmetélkedést, a templomot, a szombatot, a pogányok közt folytatott tervszerű missziózást, az áldozatokat, a papságot (csupa jellegzetesen zsidó jelenség!), ha nem érezte volna maga mögött Krisztus ellenállhatatlan tekintélyét és varázsát? E nélkül sem Pál nem írhatta volna meg az azóta korszakalkotóvá vált levelét a rómaiakhoz, vagy a galatákhöz; se a zsidó levél ismeretlen szerzője nem merte volna Krisztus „főpapságát” és „áldozatát” szembehelyezni a jeruzsálemi templom hivatalos áldozataival és főpapságával. Jézus nélkül nem értenénk, miért hagyták el a zsidókeresztények a szombatot, és kezdték ünnepelni a vasárnapot „nagy örömmel” (mert ez volt a nap, amelyen Krisztus föltámadt és fölment a mennybe (Barnabás levele 15,9).

A másik ok pedig a pogány misszióval adódott fogós kérdés volt: kell-e, szabad-e a pogány keresztényeket Mózes törvényének megtartására kényszeríteni? Ha nem, miért nem? Maguk az apostolok is tétováztak, haboztak az eddig ismeretlen és váratlan kérdés előtt. Nyilván Jézus nem adott erre vonatkozólag semmi határozott parancsot. Az Egyháznak kellett a megoldás útját keresni és megtalálni. Barnabás és Pál segítettek ki az ősegyházat ebből a fogós kérdésből. Valószínűleg Barnabás volt a kezdeményező (ő karolta fel és

ajánlotta Pált is a közösségnek, amint azt az Apostolok Cselekedetei sejtetik), de Pál volt a forradalmasító újítás, mozgalom megfogalmazója és hittudósa. Ám Pálnak legfőbb érve, első és utolsó ütőkártyája mindig az élő Krisztus! Krisztus keresztye és föltámadása. Emellett elhalványul a törvény valamennyi időhöz kötött, átmeneti jellegű előírása: legyen az körülmetélkedés, szombat, templom, vagy a templomi áldozatok. Pál Krisztus kereszthalálából és föltámadásából vezeti le és dolgozza ki a megváltás, a megigazulás egész tanát. Ezt külön ki kell emelni, különben valami ész-bálvány, a hitért való hit, öntelt hősiesség, afféle mesébe illő, fennkölt hit fog a történelmi Krisztus helyébe kerülni, amint azt nem egy mai (főleg német protestáns) hittudósnál tapasztalhatjuk, akik még a történelmi Krisztusról is képesek lemondani, csak hogy a hit megmaradjon, minden mesterséges, emberi és történelmi támasz, azaz az észbe, bizonyítékokba való menekülés legkisebb reménye nélkül (még akkor is, ha ez a „támasz” mindjárt Krisztus keresztyéből, feltámadásából fakadó „érdem”, vagy Krisztus történetisége).

Az ősegyház, a Szentlélektől vezetve, nem tette kizárólagossá a „hit egyedül” elméletét, hanem mindig az Ige és a törvény összefüggésében értékelte ki, amennyiben Krisztus az Atya tanítása, Igéje, s egyben az új Törvény, az Ut, amely Életet ad: amely út végeredményben a megigazulás gyakorlati megvalósulása és végső értelme. (Pál is Krisztus törvényének van alárendelve: 1Kor 9,21) Harnack ugyan ezt úgy magyarázza, hogy az ősegyház nem értette meg, vagy csak „bojkottálta” Szent Pálnak „a hit egyedül” való üdvözítő voltáról szóló korszakalkotó meglátását (History of Dogma I, 172-175). De ez ellen szólnak az evangéliumok, főleg Máté evangéliuma. Pált sohasem szabad az evangéliumok nélkül olvasni és magyarázni. Csak az evangéliumokkal kezünkben fogjuk igazán megérteni és helyesen értelmezni Pált. Máténak és Pálnak csak együtt van értelmük az üdvösség titkában. Mindkettő mögött ott találjuk Krisztust, aki Máté által éppúgy munkálkodott az ősegyházban a zsidó és nemzsidó-keresztények között, mint Pálon keresztül a pogány- és zsidó-keresztények között. (Vö. Gal 2, 8.)

Így lett Krisztus az Egyház „reménye”, sőt egyetlen reménye. Mint már hangsúlyoztuk, a római levél nem annyira a hit bizonyítéka, mint inkább a krisztusi remény ragyogó megnyilvánulása. Csak el kell olvasni a római levél nyolcadik fejezetét, hogy erről meggyőződjünk. A levél végén Pál Istent a „remény Istenének” nevezi (15,13). Ignác vértanú színterében valamennyi levelében előfordul a kifejezés: „Krisztus, a mi reményünk.”

Ugyan ki lehetett ez a Krisztus, aki a volt ellenségre, az üldözőre (Pálra) ekkora benyomást tett? Pál ettől fogva ezzel a Krisztussal támasztja alá indítóokként a keresztény életet, a krisztusi erkölcsant. Mert Krisztus eljött és példát mutatott nekünk, Ő tanított bennünket erre: azért kell így élnünk. Mert eljött, föltámadt és újra el fog jönni, azért nekünk is tisztán, józanul, szeretetben és békességben kell élnünk egymással; le kell vetnünk, keresztre kell feszítenünk a régi embert méltatlan, gonosz cselekedeteivel együtt, és az újat kell magunkra öltetni, stb. Dicsőségére, örömeire és dízére kell lennünk Krisztusnak, ha újra eljön majd, amint megígérte. (Róm 6, Kol 3, 1Tessz 5,23, Ef 4,20-21, Tit 2,11-15; 3,4 Zsid 12,2; 1Pét 2,21-25; 4,14-15. 2Pét 3,14. 1Jn stb.) – Nem törvény, nem szokások, nem emberi parancs, nem evilági, emberi szempontok az indítóokok az erkölcsi életben, hanem egyes-egyedül Krisztus első és második eljövetele. E kettő között folyik a keresztény élet, amely a hitből, a Krisztusba vetett reményből táplálkozik és a szeretet cselekedetei által teljesül be.

Azaz: a kereszténység nem merül ki a puszta hitvallásban. A Krisztusban való élet teszi a hívőt kereszténnyé (Ignác Efez 14). Különben Szent Pálnál sem szabad kiélezni a kérdéseket (vö. 1Kor 9,21). Pál a híveket az ő „művének” tekinti, Krisztusban ő szülte őket (1Kor 9,2; Gal 4,19). Érveit minduntalan a törvényből vett idézetekkel bizonyítja és támasztja alá (pl. a nőkkel szemben tanúsított szigorú magatartását: 1Kor 14,34 stb.). A reményt és a szeretetet egy apostol sem hangsúlyozza ki annyira (talán 1Jn-t leszámítva), mint éppen Pál (Davies, 435, 437, 440).

Krisztus nélkül mindez elképzelhetetlen. A nagy Krisztus-élményből született meg az új Izrael, az Egyház, amelyben nincs már zsidó és pogány, sem szabad, sem szolga, sem férfi, sem nő (Gal 3,28), hanem csak új teremtmény (2Kor 5,17), amelyet az új Ádám teste és vére kapcsol egybe (Ef 2,14-22). Az Egyház hihetetlen öntudata, amely a századforduló keresztény írásaiban élénk tárul (érte teremtette Isten a világot; áldott az Atyaisten teljességében; előbb volt a napnál és a holdnál is, stb. – Ignác Magn 1,1), szintén a nagy Krisztus-élményből táplálkozik.

Jézus szól az Írásokban

Az újszövetségi Szentírás a második század közepétől lesz lassan a hit és a cselekvés zsinórmértéke a keresztények számára. A századfordulón, bár már eléggé ismerik és idézik az újszövetségi könyveket (Didaché, Kelemen, Ignác, Polikárp), mégis szívesebben hivatkoznak az élő hagyományra, az apostolokra, az apostol-tanítványokra, a vénekre”, vagy csak egyszerűen „emlékeztetik” az olvasót Krisztusra, Krisztus szavaira és cselekedeteire (még a hitvédők is, vö. L. Goppelt, *Apostolic and Postapostolic Times*, 158, 164).

Ignác vértanú kereken kijelenti, hogy az ő írott evangéliuma maga Krisztus, Krisztus keresztre és föltámadása (Phil 8). Szerinte az üdvösség új rendje nem egyéb, mint a Jézusban való hit és az iránta való szeretet. Minden a kereszten és a föltámadáson nyugszik (Ef 1,20). Ez tulajdonképpen Szent Pál leveleinek legelősebb összefoglalása.

Addig, míg elevenen hatott az Úr példája és a rá való emlékezés; amíg éltek azok, akiknek megjelent az Úr, akik vele voltak, beszéltek; amíg meg lehetett kérdezni az apostol-tanítványokat a Jézussal kapcsolatos dolgokról, nem játszottak a különben már kézről-kézre adott újszövetségi könyvek olyan döntő szerepet, mint pl. később, Irén, vagy még inkább Origenes korában fognak játszani. Talán erre célzott Ignác vértanú, amikor „a testben velünk lévő Krisztusban” látja evangéliumát (Phil 5).

Hozzánk azonban Krisztus főleg az Írásokban szól. Az Írások által indít, készítet az Atya szeretetére, a felebaráti szeretet gyakorlására, az örök élet után való vágyakozásra. Ahol csak az evangéliumot hirdetik, olvassák, hallgatják, ott maga Krisztus szól hozzánk az Egyházban (Origenes).

Jézus semmiféle írást sem hagyott ránk. Nyilván nem azért küldte őt az Atya, hogy írjon, hanem hogy tanúságot tegyen szóval és életével, főleg kereszthalálával és föltámadásával. Ha Pál a korintusi hívekről azt írhatta, hogy „Krisztus levele vagytok, amelyet mi írtunk, nem tintával, hanem az élő Isten Lelkével, nem is kötőablakra, hanem az élő szív lapjaira” (2Kor 3,3), mennyivel inkább igaz ez magukról az apostolokról, akik a szó szoros értelmében Krisztus levele, üzenete és evangéliuma voltak, amelyet maga Krisztus írt minden kor számára az „élő Isten Lelkével”. Az ősegyház még ezeket a leveleket olvasta és hitt az evangéliumban. Csak amikor kezdett fogyatkozni ezeknek az eleven leveleknek a száma, akkor nyúlt a kézzel írt írásokhoz, Pál leveleihez, az apostolok és apostol-tanítványok írásos hagyatékához.

Mindent megfontolva igaza volt Tertulliósnak, amikor – bár kissé öntelt magabiztonsággal – ezt írta: Krisztus után, az evangéliumok után, már nem vagyunk másra kíváncsiak, nem kutatunk más valóság után. Egyszerűen hisszük (Krisztust és az evangéliumokat), s a hiten kívül nincs is egyéb kívánságunk (De Praescr. haer. 7, Ench. Patr. 288).

Így az evangéliumok voltak és maradnak ezután is a Krisztust keresők számára a legmegbízhatóbb, legközvetlenebb írásos bizonyítékok...

Az igazán nagy, felejthetetlen emberekről nem egyszer csak töredékes, hézagos ismeretek állnak rendelkezésünkre. Ezek is gyakran mindössze anekdoták, legendák, mellékes

események alakjában maradtak ránk. Ez nem mindig baj, igen sokszor kimondottan előny. A hétköznapi ember, a kisember, a szürke „csak” ember nemigen írja be magát mellékes események, legendák képében a kortársak és az utókor emlékezetébe. Szokráteszt, a görög történelmet (legalábbis annak fénykorát) talán éppen ezek a mellékes események, töredékes anekdoták jellemzik a legjobban, amelyeket kétezer év után is szívesen ismételnék, mondanak el egymásnak az emberek. Asszisi Szent Ferenc, XXIII. János pápa igazabban, valóságosabban él a róla maradt „legendákban”, mint egy esetleg tárgyilagos tudományossággal megírt vaskos életrajzban. Ezt senki sem vonhatja kétségbe.

Krisztus is az evangéliumokban, az ősegyház hitében él igazán, valóságosan. Ennél jobb Krisztus-képet eddig még senki sem tudott megfesteni. A mai szentírásmagyarázatnak sem fog sikerülni, ha nem veszi eléggé komolyan az újszövetségi könyveket. De nincs is szükség más Krisztusra. Nagyobb erő, nagyobb hatalom, bőségesebb vigasztalás, erősebb, világosabb fény található ezekben a könyvekben, úgy ahogy vannak, mint ha a tudományos bíráló meg lehetőségen egyéni zsinórmértékeihez igazodva átírnánk őket. Akiknek nem kell az evangéliumok Krisztusa, azok akkor sem fognak neki hinni, ha magától Krisztustól kapnak személyes levelet az égből. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a kereszténység eddigi történelme. Nekünk van Máténk, Lukácsunk, Jánosunk, Pálunk és Péterünk: rájuk kell hallgatnunk. Ha rájuk nem hallgatunk, nem marad más hátra, mint a mai kételkedőkre, bírálókatokra való hallgatás. Az persze már más kérdés, hogy megtaláljuk-e bennük, az ő írásaikban azt a fényt, békét, erőt, „vigasztalást” (Róm 15,4), megnyugvást és üdvösséget, az „örök életet” (Jn 5,39), ami Jézus Krisztusban van, éppen abban a Jézus Krisztusban, aki az újszövetségi könyvekben lép elénk.

A korabeli történetírás (Josephus Flavius, esszének, Philo), nem vették észre ezt a Jézust. Ha hallottak is róla, nem tartották érdemesnek, hogy utána járjanak az eseményeknek (Tacitus, Plinius). Őket jobban érdekelte a császárok története, a politika, a háborúk, a nagyok botrányai, mint egy galileai vándortanító, akit a hírek szerint Poncius Pilátus korában keresztre feszítettek (Tacitus).

A történészek hallgatása, vagy inkább tudatlansága és közömbössége még nem érv Jézus ellen. Hiszen majdnem száz év kellett ahhoz is, míg a világpolitika hangadói felfigyeltek és komolyan kezdték venni pl. Marxot és az ő történelem-elemzését. Marx, Kirkegaard, Nietzsche (hogyan további példákat említsünk a „jelenkorból”), bár nagyjából kortársak voltak, mégis alig tudtak valamit egymásról. Eszükbe sem jutott volna egymás műveit elolvasni, pedig a ma embere ennek a három gondolkodónak befolyása alatt áll. – Loyolai Szent Ignác és Luther szintén kortársak voltak. Egyik sem igen beszél a másikról. Ne csodálkozzunk tehát, ha Jézust sem vették észre, vagy ha igen, elhallgatták, lebecsülték a korabeli történetírás képviselői, a politikusok és a bölcselek. Nem értették az idők jeleit, amint ez gyakran megismétlődött azóta is a történelemben. Az új világ építőmesterei újra meg újra eldobják azt a követ, amely Isten rendeléséből éppen a szegletkő szerepét lett volna hivatva betölteni a szebb, boldogabb, emberibb jövő épületében. „Mivel ugyanis bölcsességében a világ nem ismerte föl Istent isteni bölcsességében, úgy tetszett Istennek, hogy oktalannak látszó igehirdetéssel üdvözítse a hívőket” (1Kor 1,21). Az Újszövetség könyvei tartalmazzák ezt az oktalannak látszó igehirdetést. Az írók jobban tudatában voltak ennek, mint a mai tudomány azt gondolná, vagy hajlandó lenne elismerni. A tényen azonban a kutatás sem változtat semmit.

„KRISZTUS UGYANAZ TEGNAP, MA ÉS MINDÖRÖKRE.”

(Zsid 13,8)

Zárószó

Plató írta életének alkonyán egyik nagy művében, a „Nomoi”-ban (X. 888b): a rengeteg nehézség, amely az embereket életükben foglalkoztatja – s Platót ugyancsak foglalkoztatta, hiszen kevés bölcselőnek terjedt ki figyelme annyi igazi, nagy kérdésre, mint neki – végeredményben a következő két kérdésre, alapvető nehézségekre vezethető vissza: helyes fogalmunk volt-e Istenről, és ennek a megismerésnek megfelelően éltünk-e, vagy sem? Ha ezt a kettőt elvettük, hiába volt minden. De ha Istent helyesen látjuk, ismerjük, és életünket is ehhez a megismeréshez szabjuk, akkor az élet sikeres volt. Érdemes volt élni, embernek lenni.

Krisztussal is így vagyunk. A Krisztus körüli kutatás, vita, a Krisztus-kérdés tulajdonképpen két pontra vezethető vissza: a helyes Krisztus-kép és a szerinte való élet. Ez volt az, ami az Egyházat kezdettől fogva érdekelte. Fontosabb volt ez számára, mint egy esetleges, csak a kíváncsiságot, tudománysozomat kielégítő Krisztus-életrajz.

Végeredményben a hit számára nincs fontosabb valami, mint a helyes Krisztus-kép és a krisztusi élet. „Kinek mondasz TE engem?” – „Te vagy a Krisztus, az élő Isten Fia!” – A hívő, aki elmondhatja magáról: „amennyiben most testben élek, Isten Fíának hitében élek, aki szeretett engem és önmagát adta értem; Isten kegyelmét nem vetem el” (Gal 2,20-21), az a legboldogabb ember a világon.

Felhasznált irodalom

- Daniélou, J., *The Theology of Jewish Christianity*, London, 1964. (Az eredeti francia.)
Davidson-Leaney, *Pelican Guide to Modern Theology*, 1970.
Davies, W. D., *The Setting of the Sermon on the Mount*, Cambridge, 1964.
Dodd, C. H., *The Founder of Christianity*, London, 1971.
Goppelt, L., *Apostolié and Post-apostolic Times*, London, 1970 (+).
Grant, R., *A Historical Introduction to the N. T.*, London, 1963.
Grillmeier A., *Christ in Christian Tradition*, New York, 1965 (+).
Harnack A., *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, Tübingen, 1971. Angolul Dover kiadásban.
Harnack A., *The Mission and the Expansion of Christianity*, New York, 1962 (+).
Irenaeus, Eusebius a „Sources chrétiennes” kiadásában
Jeremias, J., *The Proclamation of Jesus*, New York, 1971(+).
Lietzmann, H., *Symbolstudien (I-XIV.)*, Stuttgart, 1966. Kl. Schrt. III.

(+) Az eredeti mű német nyelven jelent meg.